

II. Meşrutiyet Dönemi Siyer Polemiklerine Manzum Bir Cevap: Mustafa Fevzi b. Nu'mân'ın Şümûsü's-Safâ fî Evsâfi'l-Mustafâ Adlı Eseri

Encümen Bayram^a Aziz Karabulut^b Mehmet Şahin^c

Araştırma Makalesi

^a Sorumlu Yazar

Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi,
Antalya/TÜRKİYE

encumenbayram@akdeniz.edu.tr

ORCID: 0000-0001-6891-3680

^b Dr., Akdeniz Üniversitesi,

Antalya/TÜRKİYE

azizkarabulut@akdeniz.edu.tr

ORCID: 0000-0002-3670-6860

^c Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi,

Antalya/TÜRKİYE

mehmetshahin@akdeniz.edu.tr

ORCID: 0000-0002-2548-211X

Geliş: 4 Eylül 2026

Kabul: 4 Ekim 2026

Online Yayın: 22 Ekim 2026

This paper was checked for
plagiarism using turnitin during
the preview process and before
publication.

ÖZ

Bu çalışma, Mustafa Fevzi b. Nu'mân'ın 1331/1913'te yayımlanan *Şümûsü's-Safâ fî Evsâfi'l-Mustafâ* adlı eserini II. Meşrutiyet döneminde siyer ve peygamber tasavvuru çevresinde gelişen tartışmalar bağlamında incelemektedir. Araştırmanın temel sorusu, Nakşibendî-Hâlidî çevreye mensup bir mutasavvıf şair olan Mustafa Fevzi'nin, Dozy'nin *Târîh-i İslâmiyet*'i ile Abdullah Cevdet ve Kılıçzâde Hakkı çevresinde şekillenen eleştirilere hangi anlatım ve müdafaa yöntemleriyle cevap verdiğidir. Çalışmada eserin 1331/1913 tarihli matbu nüshası tertip, olay seçimi, peygamber tasavvuru, anlatıcı, hitap ve polemik dili bakımından çözümlenmiş, bulgular dönemin reddiye ve siyer metinleriyle karşılaştırılmıştır. İnceleme sonucunda eserin tam ve kesintisiz bir siyer olmadığı, doğum, hicret, hilye ve şemâil gibi seçilmiş konular çevresinde kurulan manzum bir peygamber anlatısı niteliği taşıdığı belirlenmiştir. Mustafa Fevzi, karşıt görüşleri sistematik biçimde sıralayıp çürütmek yerine Hz. Peygamber'i nübüvvet, mucize, ahlâk, hürmet ve muhabbet kavramları çevresinde yeniden anlatarak mümin okuyucunun peygamber tasavvurunu tahkim etmeyi amaçlamıştır. Müellifin Nakşibendî-Hâlidî mensubiyeti, menâkib, hilye ve şemâil merkezli anlatım tercihini açıklayan önemli bir fikrî zemin oluşturmaktadır. Bu yönüyle *Şümûsü's-Safâ*, klasik manzum siyer biçimlerinin II. Meşrutiyet dönemi matbuat ortamında müdafaa ve irşat işleviyle yeniden kullanıldığı bir metindir.

Anahtar Kelimeler: Manzum Siyer, Mustafa Fevzi b. Nu'mân, *Şümûsü's-Safâ*, Abdullah Cevdet, Kılıçzâde Hakkı.

A Verse Response to Sıra Polemics in the Second Constitutional Period: Mustafa Fevzi b. Nu'mân's Şümûsü's-Safâ fî Evsâfi'l-Mustafâ

Research Article

^a Corresponding Author

Assoc. Prof. Dr., Akdeniz
University, Antalya/TÜRKİYE

encumenbayram@akdeniz.edu.tr

ORCID: 0000-0001-6891-3680

^b Dr., Akdeniz University,

Antalya/TÜRKİYE

azizkarabulut@akdeniz.edu.tr

ORCID: 0000-0002-3670-6860

^c Assoc. Prof. Dr., Akdeniz

University, Antalya/TÜRKİYE

mehmetshahin@akdeniz.edu.tr

ORCID: 0000-0002-2548-211X

Received: 4 September 2026

Accepted: 4 October 2026

Published Online: 22 October 2026

Bu çalışma ön inceleme sürecinde
ve yayımlanmadan önce turnitin ile
taranmıştır. Copyright

This work is licensed under
Creative Commons Attribution
4.0 (CC BY-NC 4.0)

International License

Atıf-Cite:

Bayram, Encümen, Aziz Karabulut ve
Mehmet Şahin. "II. Meşrutiyet Dönemi
Siyer Polemiklerine Manzum Bir Cevap:
Mustafa Fevzi b. Nu'mân'ın Şümûsü's-
Safâ fî Evsâfi'l-Mustafâ Adlı Eseri."
History Studies 18, no. 4 (2026):1108-1137
<https://doi.org/10.9737/historystudies.2032901>.

ABSTRACT

This study examines Mustafa Fevzi b. Nu'mân's *Şümûsü's-Safâ fî Evsâfi'l-Mustafâ*, published in 1331/1913, within the context of debates surrounding sıra writing and conceptions of the Prophet during the Second Constitutional Period. Its central research question is how Mustafa Fevzi, a Sufi poet affiliated with the Naqshbandî-Khâlidî tradition, responded—through particular narrative and apologetic strategies—to the criticisms articulated in Dozy's *Târîh-i İslâmiyet* and by figures associated with Abdullah Cevdet and Kılıçzâde Hakkı. The study analyses the 1331/1913 printed edition in terms of its structure, selection of events, conception of the Prophet, narrative voice, modes of address, and polemical discourse; its findings are then compared with contemporary refutations and sıra texts. The analysis demonstrates that the work is not a complete and continuous sıra, but rather a poetic narrative of the Prophet organised around selected themes such as his birth, the Hijra, physical description (hilya), and personal characteristics (shamâil). Rather than systematically enumerating and refuting opposing views, Mustafa Fevzi sought to reinforce Muslim readers' conception of the Prophet by portraying him through the concepts of prophethood, miracle, morality, reverence, and love. The author's affiliation with the Naqshbandî-Khâlidî tradition constitutes an important intellectual framework for understanding his preference for a narrative centred on manâqib, hilya, and shamâil. From this perspective, *Şümûsü's-Safâ* represents a text in which classical forms of poetic sıra writing were re-employed within the print culture of the Second Constitutional Period to serve apologetic and spiritual-guidance functions.

Keywords: Poetic Sıra, Mustafa Fevzi b. Nu'mân, *Şümûsü's-Safâ*, Abdullah Cevdet, Kılıçzâde Hakkı.

Funding: The author has reported that this study received no financial support.

Conflicts of interest: The author declares that there are no potential conflicts of interest.

Peer Review: External, double-blind

AI Declaration: The author declares that any of AI tools has not been used for this study.

Finansman: Herhangi fon veya maddî destek kullanılmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir. **Hakem Değerlendirmesi:** Bağımsız, çift-kör hakemlik.

Yapay Zekâ Beyanı: Herhangi bir yapay zekâ aracı kullanılmamıştır.

Giriş

II. Meşrutiyet dönemi, Hz. Peygamber'in hayatının hangi kaynaklara dayanılarak ve nasıl anlatılması gerektiği konusunda farklı yaklaşımların karşı karşıya geldiği bir dönemdir. Matbuatın genişlemesi ve Batı dillerinden yapılan tercümeleler, siyer yazıcılığını kaynak, mucize, tarihsel gerçeklik ve peygamber tasavvuru tartışmalarının yürütüldüğü bir alana dönüştürmüştür.¹ Reinhart Dozy'nin eserinin Abdullah Cevdet tarafından *Târîh-i İslamiyet* adıyla 1908'de yayımlanması bu tartışmaların başlıca dönüm noktalarından biridir. Çeviri, Hz. Peygamber ve İslam tarihi hakkındaki hükümleri sebebiyle Osmanlı ilim ve matbuat çevrelerinde yoğun tepki doğurmuş, reddiyeler, alternatif İslam tarihleri ve siyer metinleri kaleme alınmıştır.² Bu tartışmanın diğer bir cephesini, Düzceli Yusuf Suad'ın *Akvemü's-Siyer'i* hakkında Kılıçzâde Hakkı'nın 1913'te *İctihad*'da yayımladığı eleştiri oluşturmuştur. Kılıçzâde, siyer metinlerinin modern bilim ve aklın ölçülerine göre yeniden yazılmasını, mucize ve menkıbe mahiyetindeki rivayetlerin ayıklanmasını savunmuştur. Yusuf Suad ise geleneğin mucize ve nübüvvet anlayışını koruyan bir cevap vermiştir.³ Böylece tartışma rivayetlerin doğruluğu ve Hz. Peygamber'in modern okuyucuya hangi nitelikleriyle sunulacağı üzerinde yoğunlaşmıştır. Aynı yıl yayımlanan Mustafa Fevzi b. Nu'mân'ın *Şümûsü's-Safâ fî Evsâfi'l-Mustafâ* adlı eseri bu tartışma ortamında farklı bir cevap biçimi ortaya koymaktadır.⁴ Mustafa Fevzi, karşıt görüşleri maddeler hâlinde çürüten mensur bir reddiye yazmak yerine doğum, hicret, hilye, şemâil, na't, istişâ ve istimdâd bölümlerinden oluşan manzum bir peygamber anlatısı kaleme almıştır. Eserin münkirlere rağmen ifadesiyle belirginleşen polemik dili, siyer anlatısını Hz. Peygamber'e duyulan muhabbeti ve inananların dinî aidiyetini güçlendiren bir müdafaa aracına dönüştürmektedir.⁵

Mustafa Fevzi ve eserleri üzerine biyografik ve metin merkezli çalışmalar yapılmıştır.⁶ II. Meşrutiyet dönemi siyer yazıcılığı, Dozy tercümesinin etkileri ve Kılıçzâde Hakkı-Yusuf Suad tartışması da ayrı araştırmalarda incelenmiştir.⁷ Bununla birlikte *Şümûsü's-Safâ*'nın müellifin Nakşibendî-Hâlidî kimliğiyle dönemin siyer polemikleri arasındaki ilişkisi üzerinden çözümlenmesi sınırlı kalmıştır.⁸ Bu çalışma söz konusu boşluktan hareketle eserin polemik

¹ Mehmet Çoğ, "II. Meşrutiyet Dönemi İslâm Tarihçiliği (1908-1918)" (doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2004), 7.

² İrfan Davut Çam, "Tartışmalı Bir Eser: Târîh-i İslâmiyyet ve Yasaklanış Süreci," *İslam Araştırmaları Dergisi*, no. 30 (2013): 114; Muharrem Samet Bilgin, "Dozy'ye Yazılan Türkçe Reddîyeler" (yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, 2013), 71-99; M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi* (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1981), 325-30.

³ Güllü Yıldız, "II. Meşrutiyet Dönemi Siyer Müellifleri Arasında Geleneğin Sesi: Düzceli Yusuf Suad," *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 15, no. 29 (2010): 86; Zekeriyâ Akman, "Kılıçzâde Hakkı'nın Siyer Yazıcılığı ile İlgili Görüşleri," *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14, no. 26 (2012): 56.

⁴ Mustafa İsmet Uzun, "Fevzi Efendi, Kâtib," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12:509.

⁵ Fikri Akbulut, "Kâtib Mustafa Fevzi b. Nu'mân Efendi'nin (ö. 1344/1925) Hayâtı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri" (yüksek lisans tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2006), 56.

⁶ Erdem Can Öztürk, *Mustafâ Fevzî bin Nu'mân: Menâkıb-ı Haseniyye fî Ahvâli's-Seniyye (İnceleme-Metin)* (Ankara: İKSAD Yayınları, 2021); Fikri Akbulut, "Kâtib Mustafa Fevzi b. Nu'mân Efendi'nin (v. 1344/1925) Hayâtı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri" (yüksek lisans tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2006); Mehmet Şahin, *Mustafa Fevzi b. Numan: Hayatı, Eserleri ve Dinî Edebiyatla İlgili Şiirleri* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024).

⁷ Güllü Yıldız, "II. Meşrutiyet Dönemi Siyer Müellifleri Arasında Geleneğin Sesi: Düzceli Yusuf Suad," *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 15, no. 29 (2010): 63-93; Akman, "Kılıçzâde Hakkı'nın Siyer Yazıcılığı ile İlgili Görüşleri," 55-79; İrfan Davut Çam, "Tartışmalı Bir Eser: Târîh-i İslâmiyyet ve Yasaklanış Süreci," *İslam Araştırmaları Dergisi*, no. 30 (2013): 109-22.

⁸ Mustafa İsmet Uzun, "Fevzi Efendi, Kâtib," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12:509.

bağlamını, peygamber tasavvurunu ve manzum müdafaa yöntemini birlikte değerlendirmektedir. Araştırmının temel sorusu, Mustafa Fevzi'nin II. Meşrutiyet döneminde Hz. Peygamber ve siyer yazıcılığı çevresinde gelişen eleştirilere hangi metinsel ve fikrî stratejilerle cevap verdiğidir. Bu ana soru çerçevesinde eserde hangi siyer hadiselerinin seçildiği, hilye ve şemâil bölümlerinin nasıl bir peygamber tasavvuru oluşturduğu, müellifin Nakşibendî-Hâlidî mensubiyetinin bu tercihlerle nasıl ilişkilendirilebileceği ve manzum anlatının dönemin mensur reddiyelerinden hangi yönleriyle ayrıldığı araştırılmaktadır.

Çalışmanın temel kaynağını *Şümûsü's-Safâ fî Evsâfi'l-Mustafâ*'nın 1331/1913 tarihli matbu nüshası oluşturmaktadır.⁹ Metin merkezli ve tarihsel bağlamlandırmaya dayalı incelemede eserin bölüm sırası, olay seçimi, anlatıcı ve hitap biçimleri, anahtar kavramları, karşıtlıkları ve polemik dili tespit edilmiştir. Ayrıca mensur mukaddimede açıklanan telif gerekçesi ile manzum bölümlerde kurulan peygamber tasavvuru arasındaki ilişki incelenmiştir. Karşılaştırma amacıyla Dozy'nin Abdullah Cevdet tarafından *Târîh-i İslamiyet* adıyla çevrilen eseri, Kılıçzâde Hakkı'nın *Tenkid-i Âsâr: Akvemü's-Siyer* başlıklı yazısı ile *Akvemü's-Siyer Münasebetiyle Yûsuf Suad Efendi'ye Tahsîsen, Softa Efendilere Tâminen Son Cevab* adlı eseri, Düzceli Yusuf Suad'ın *Akvemü's-Siyer'i* ve Mustafa Fevzi'nin *İzhâr-ı Hakikat*'i dikkate alınmıştır. Karşılaştırmada bu metinlerin bütün özellikleri yerine kaynak anlayışı, mucize ve nübüvvet tasavvuru, Hz. Peygamber'in sunuluş biçimi, polemik yöntemi ve hedef okuyucu bakımından belirginleşen farklılıklar esas alınmıştır. Böylece *Şümûsü's-Safâ*'nın edebî yapısı ile II. Meşrutiyet dönemindeki siyer ve peygamber tasavvuru tartışmaları arasındaki ilişki ortaya konulmaya çalışılmıştır.¹⁰

1. Siyer Kavramının Edebî Bir Türe Dönüşümü ve Manzum Yazıcılığın Doğuşu

Manzum tarih yazıcılığı kavramı, modern tarihçiliğin belge tenkidi ve kaynak eleştirisine dayalı yöntemiyle eş anlamlı kullanılmamaktadır. Kavram, tarihî geçmişe ait malzemenin nazım içinde seçilmesi, belirli bir sıra ve anlam ilişkisi içerisinde yeniden kurulması, bazı hadiselerin genişletilip bazılarının ihtisar edilmesi ve geçmişin belirli bir okuyucu topluluğunun dinî, ahlaki ve toplumsal ihtiyaçları doğrultusunda yorumlanması anlamında kullanılmaktadır. Bu bakımdan manzum tarih, geçmişin şiir biçiminde aktarılmasından ibaret olmayıp aynı zamanda geçmiş hakkında bir seçme, anlamlandırma ve hafıza oluşturma faaliyetidir.¹¹

Türk edebiyatında siyer yazma ve derleme geleneği, 14. yüzyılın sonunda Erzurumlu Kadî Mustafa Darîr (ö. 1393'ten sonra) tarafından kaleme alınan *Sîretü'n-Nebî* (tamamlanışı H. 790 / M. 1388) adlı eserle başlamıştır.¹² Doğuştan gözlerinin görmemesi sebebiyle Darîr (amâ) mahlasını kullanan şair, bu eserini Mısır'daki Memlûk sarayında bulunduğu sırada Sultan el-Melikü'l-Mansûr Ali'nin ve onun vefatından sonra tahta geçen Sultan Berkuk'un doğrudan himâyesi altında kâtiplerine yazdırmıştır.¹³ Darîr, Ebû'l-Hasan Ahmed b. Abdullah el-Bekrî'nin *el-Envâr ve Miftâhu's-Sürûr ve'l-Efkâr fî Mevlâdi'n-Nebiyi'l-Muhtâr* adlı Arapça siyerini ana kaynak olarak seçmiş fakat eseri telif ederken İbn Hişâm'ın *es-Sîre*'sini ve Vâkıdî'nin *Fütûhu's-Şâm*'ını da

⁹ Mustafa Fevzi b. Numan, *Şümûsü's-Safâ fî Evsâfi'l-Mustafâ* (İstanbul: Tevsi-i Tîbâat Matbaası, 1331).

¹⁰ Düzceli Yusuf Suad, *Akvemü's-Siyer: Cevab; İctihad Gazetesindeki Kılıçzâde Hakkı İmzalı Makaleye* (İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaası, 1331); Kılıçzâde Hakkı, *Akvemü's-Siyer Münasebetiyle Yusuf Suad Efendi'ye Tahsîsen, Softa Efendilere Tâminen Son Cevab* (İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaası ve Kütüphanesi, 1331); Mustafa Fevzi b. Nu'mân, *İzhâr-ı Hakikat* (İstanbul: Tevsi-i Tîbâat Matbaası, 1331).

¹¹ Muhammed Emir Tulum, "Manzum Fetihnâmelerin Tarihî Kaynak Değeri," *Kadim*, no. 5 (2023): 1–17; Jan Assmann, "Collective Memory and Cultural Identity," *New German Critique*, no. 65 (1995): 125–33.

¹² Mustafa Erkan, "Erzurumlu Mustafa Darîr'in Edebiyat ve Kültürümüze Tesirleri," *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, no. 32 (2014): 65.

¹³ Yılmaz Top, "Münîrî (öl. H.927/M. 1521)'nin Manzum Siyer-i Nebî'si (6. 7. cilt) (İnceleme-Metin)" (doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2011), 18.

inceleyerek hafızasındaki bilgilerle birleştirmiş, böylece özgün bir sentez ortaya koymuştur.¹⁴ Darîr'in altı ciltlik bu eseri mensur ağırlıklı olmakla birlikte, bölümlerin arasına yerleştirilen lirik manzum parçalar yönüyle de son derece zengindir.¹⁵ Eserin içerisinde yer alan 55 beyitlik, üç bölümlü kaside şeklinde ve terci-i bentlerle tertip edilmiş lirik mevlit manzumesi, Türk edebiyatındaki ilk mevlit örneği kabul edilmektedir.¹⁶ Darîr'in bu samimi anlatımı, 15. yüzyılda Süleyman Çelebi'nin (ö. 1422?) kaleme alacağı *Vesîletü'n-Necât* adlı mevlidine hem doğrudan zemin hazırlamış hem de velâdet bölümündeki bazı beyitlerin kelimesi kelimesine şekillenmesinde kaynaklık etmiştir.¹⁷ Darîr'in *Sîretü'n-Nebî'si*, Eski Anadolu Türkçesinin dil hususiyetlerini ve Oğuz Türkçesi mirasını barındırması bakımından aynı zamanda zengin bir dil hazinesi kıymetindedir.¹⁸

2. Tamamı Manzum İlk Siyerler ve Muhammediye Geleneği

15. yüzyıl, Türk şairlerinin siyer yazıcılığında manzum forma ağırlık verdiği ve eserlerin lirik-didaktik niteliğinin zirveye ulaştığı bir dönem olmuştur. Bu asrın halk nezdinde en derin iz bırakan telif dinî eseri, Yazıcıoğlu Mehmed (ö. 855/1451) tarafından H. 853 / M. 1449 yılında tamamlanan *Muhammediye* adlı mesnevisidir. Yazıcıoğlu Mehmed, kendi kaleme aldığı Arapça mensur eseri *Megâribü'z-Zamân'ı* Türkçe olarak 9008 (müellif nüshasına göre 9028) beyit hâlinde nazmen tercüme etmiştir.¹⁹ *Muhammediye*; kâinatın yaratılışı, Hz. Peygamber'in doğumu, peygamberlik dönemi, askerî gazaları, mucizeleri, vefatı, kıyamet alametleri ve ahiret hallerini kapsayan şümüllü bir muhtevaya sahiptir.²⁰ Baştan sona peygamber aşkı, tevhit şuuru ve lirik bir na't edasıyla kaleme alınan eser Anadolu coğrafyasında, Kırım'da, Kazan'da ve Başkurt Türkleri arasında dahi büyük bir hürmetle asırlarca okunmuş hatta dinî meclislerde "Muhammediye-hanlar" tarafından mevlit gibi besteli olarak makamla icra edilmiştir.²¹

Türk edebiyatında doğrudan Hz. Peygamber'in hayatını ve şahsiyetini kronolojik bir çerçevede ele alan ve tamamı manzum olarak vücuda getirilen ilk müstakil siyer eseri, Velî (Muhammed) adında bir şair tarafından H. 872 / M. 1468 yılında tamamlanan *Sîretü'n-Nebî'dir*.²² Yaklaşık 18.000 beyitten oluşan ve Ebû'l-Hasan el-Bakrî'nin rivayetlerine dayanan eser, kütüphane kataloglarındaki eksiklikler veya isim benzerlikleri sebebiyle asırlarca "Âşıkî, Mehmed, Abdullah Zâhidî Efendi, Abdurrahman, Molla Velî" gibi farklı müellif isimleriyle karıştırılmış ve yanlış kaydedilmiştir.²³ Velî'nin sade, halka yönelik akıcı bir Türkçe ile kaleme

¹⁴ Ahmet Ermut, "Muhammed'in Manzum Siyer-i Nebî'si (İnceleme-Metin)" (yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi, 2019), 6.

¹⁵ Erkan, "Erzurumlu Mustafa Darîr'in Edebiyat ve Kültürümüze Tesirleri," 69.

¹⁶ Mustafa Erkan, "Sîretü'n-Nebî (Tercümetü'z-Zarîr)" (doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 1986), 150; Reyhan Çorak, "Münîrî'nin (öl. 1521?) Manzum Siyer-i Nebî'si Cilt 2-3 (İnceleme-Metin)" (doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2010), 14.

¹⁷ Ali Öztürk, "Türk Edebiyatında Manzum Siyerler", Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, ed. Mehmet Mahfuz Söylemez (Çorum: İslâmî İlimler Dergisi Yayınları, 2014), 1:246; Songül Karaca, "Süleyman Çelebi'nin *Vesîletü'n-Necât*'ı ile Lâmiî Çelebi'nin *Mevlidü'r-Resûl*'ünün Mukayesesi," *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 62, no. 2 (2022): 621; Bilal Kemikli, *Süleyman Çelebi ve Mevlid* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2018).

¹⁸ Erkan, "Erzurumlu Mustafa Darîr'in Edebiyat ve Kültürümüze Tesirleri," 65.

¹⁹ Ermut, "Muhammed'in Manzum Siyer-i Nebî'si (İnceleme-Metin)," 8; Mustafa İsmet Uzun, "Muhammediye," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30:583.

²⁰ Ümran Ay, "Münîrî (Öl. 1521?)'nin Manzum Siyer-i Nebî'si Cilt. 1 (İnceleme-Metin)" (doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2007), XXIX.

²¹ Ermut, "Muhammed'in Manzum Siyer-i Nebî'si (İnceleme-Metin)," 8; Öztürk, "Türk Edebiyatında Manzum Siyerler," 246.

²² Bayram Özfirat, "Türk Edebiyatının Manzum İlk Siyeri: Velî'nin *Sîretü'n-Nebî'si*," *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, no. 12 (2014): 105.

²³ Özfirat, "Türk Edebiyatının Manzum İlk Siyeri: Velî'nin *Sîretü'n-Nebî'si*," 130.

aldığı eseri, her faslın başında bülbüle hitap eden şairane lirik mukaddimeleriyle dikkat çeker.²⁴ Bu yüzyıla ait bir diğer dikkate değer manzum eser ise yine Muhammed (Abdurrahman) adında bir şahsiyete atfedilen, yaklaşık 15.000 beyitlik Siyer-i Nebî'dir.²⁵ Erzurumlu Darîr'in siyerinin tamamıyla manzum hâle getirilmiş şekli olan bu eser, halkın anlayabileceği sade bir üslupla kaleme alınmış olup yakın dönemlere kadar evlerde ve kahvehanelerde dinleyiciler huzurunda makamla okunarak dinî-estetik bir toplumsal eğitim aracı vazifesi görmüştür.²⁶

Klasik Osmanlı Türkçesinin teşekkül ettiği ve klasik sanat zevkinin siyer yazıcılığında zirve örneklerini verdiği dönem XVI. yüzyıldır. Türk edebiyatının bilinen en hacimli manzum siyeri, Amasyalı Münîrî Mehmed Çelebi (ö. 1521?) tarafından kaleme alınan Siyer-i Nebî'dir.²⁷ Amasya'da II. Bayezid ve oğlu Şehzade Ahmed'in yakın çevresinde bulunmuş, Şehzade divanında nişancılık yapmış bilge bir şair ve devlet adamı olan Münîrî, bu eserini yaklaşık 33.000 beyit tutarında 7 cilt hâlinde tertip etmiştir.²⁸ Münîrî'nin siyeri, Hz. Peygamber'in hayatını ve İslam tarihini klasik mesnevi geleneğinin estetik kurallarıyla birleştirmiştir. Şair eserde, Türkçenin geçiş dönemi ses ve morfoloji özelliklerini muhafaza etmiş, cinaslı kafiyele, atasözlerini, deyimleri ve mahallî söyleyişleri ustalıkla kullanarak eserin hem edebî kıymetini artırmış hem de akılda kalıcılığını ve akıcılığını en üst düzeye çıkarmıştır.²⁹ Aynı yüzyılda kaleme alınan bir diğer önemli manzum siyer, Şîrâzî adlı bir şair tarafından yazılan 2766 beyitlik *Habb'ün-Nebât'*tır.³⁰ Eser, dokuz kronolojik meclis hâlinde tanzim edilerek Hz. Peygamber'in nurunun yaratılışından rihletine ve dört halife devrine kadarki tarihî süreci halkın anlayacağı son derece yalın bir dille aktarmıştır.³¹ Yine bu asırda, Hudeybiye Antlaşması, Mekke'nin fethi ve çeşitli gazaları epik bir dille işleyen Zâ'îfî'nin Manzum *Siyer-i Nebî'si* de diğer klasiklerindendir.³²

Bu örnekler, manzum siyer geleneğinin başından itibaren tek bir tertip modeline bağlı kalmadığını göstermektedir. Bir tarafta Hz. Peygamber'in hayatını geniş bir kronolojik çerçevede anlatan eserler bulunurken diğer tarafta belirli hadiselerin, mucizelerin veya peygamberlik vasıflarının öne çıkarıldığı daha seçici anlatılar ortaya çıkmıştır. *Şümûsü's-Safâ'*nın tertibini anlamlandırmada önemli olan da bu türsel esnekliktir.

3. XVII-XIX. Yüzyıllarda Manzum Siyer Geleneği

17. yüzyıldan itibaren klasik manzum siyer yazıcılığı, geleneksel çizgisini koruyarak ancak hacim olarak daha küçük ölçekli veya kısmî mesneviler üreterek varlığını sürdürmüştür. Bu dönemde Abdülbâkî Ârif Efendi'nin (ö. 1125/1713) manzum mukaddimeli mensur siyeri dikkate değerdir.³³ 18. yüzyılda Seyyid İbrahim Hasîb Uşşâkîzâde (ö. 1136/1723)³⁴ ve XVIII. yüzyılın

²⁴ Özırat, "Türk Edebiyatının Manzum İlk Siyeri: Veli'nin Sîretü'n-Nebî'si," 93.

²⁵ Ermurat, "Muhammed'in Manzum Siyer-i Nebî'si (İnceleme-Metin)," XI.

²⁶ Öztürk, "Türk Edebiyatında Manzum Siyerler," 247.

²⁷ Ay, "Münîrî (Öl. 1521?)'nin Manzum Siyer-i Nebî'si Cilt. 1 (İnceleme-Metin)," 99.

²⁸ Ay, "Münîrî (Öl. 1521?)'nin Manzum Siyer-i Nebî'si Cilt. 1 (İnceleme-Metin)," 232.

²⁹ Top, "Münîrî (öl. H.927/M. 1521)'nin Manzum Siyer-i Nebî'si (6. 7. cilt) (İnceleme-Metin)," V-VI.

³⁰ Rahman Mazılğüney ve Kamil Ali Gıynaş, "Manzum Siyer Geleneğine Ek: Şîrâzî'nin Habb'ün-Nebât'ı," *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, no. 38 (2024): 563-76.

³¹ Mazılğüney ve Gıynaş, "Manzum Siyer Geleneğine Ek: Şîrâzî'nin Habb'ün-Nebât'ı," 575.

³² Makbule Özmen, "Zâ'îfî'nin Manzum Siyer-i Nebî'sinin Transkripsiyonlu Çevirisi ve İncelemesi" (yüksek lisans tezi, Ordu Üniversitesi, 2012), 17.

³³ Özmen, "Zâ'îfî'nin Manzum Siyer-i Nebî'sinin Transkripsiyonlu Çevirisi ve İncelemesi," 13.

³⁴ Mehmet Erdem, "Seyyid İbrahim Hasib Uşşakîzâde'nin 'Siyerü'n-Nebî'si (2 cilt)' (yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi, 2000).

sonlarında İbrahim Hanîf Efendi (ö. 1211/1796'dan sonra)³⁵ gibi şahsiyetler manzum siyer geleneğinin sonraki nesillere aktarılmasında önemli roller oynamışlardır. Geç Osmanlı döneminin dinî ve sosyo-kültürel dünyasını yansıtan en özgün örneklerden biri, Abdülfettah Şefkat Efendi el-Bağdâdî (ö. 1242/1826) tarafından III. Selim döneminde kaleme alınan *Manzûme-i Siyer-i Nebî'*dir.³⁶ 1231 beyitlik bu mesnevi, Hz. Peygamber'in risalet öncesi hayatını, tebliğ faaliyetlerini ve ahlakını klasik mesnevi estetiğiyle anlatırken, aynı zamanda dönemin kız isteme, nişan merasimleri, gelin çeyizinin getirilmesi ve düğün gelenekleri gibi sosyal hayat unsurlarını, örf ve adetlerini de metne dâhil ederek XIX. yüzyıl Osmanlı toplumsal tarihine ışık tutan vesika hüviyeti kazanmıştır.³⁷

XVIII. yüzyılın sonu ile XIX. yüzyıl başı, manzum siyer birikiminin farklı hacim ve tertiplerde sürdüğü bir geçiş evresidir. Manzum siyerin anlatı repertuvarında hicret özel bir yere sahiptir. Hicret, tehlikeden kurtuluşu, tevekkülü, sadakati ve yeni bir ümmetin kuruluşunu temsil eder. Bu yüzden müstakil hicretnâmelerde işlendiği gibi geniş siyerlerin içinde de ayrıntılı bölümler hâlinde anlatılmıştır. Hicret anlatısı yolculuk güzergâhı, mağara, takip, mucize, yol arkadaşlığı ve Medine'ye giriş gibi sahnelerle tarihî ve dramatik bir yoğunluk kazanır.³⁸ Geleneğin belirleyici niteliklerinden biri, metinlerarasılığın yanı sıra farklı türler arasında kurulan ilişkilerdir. Bir siyer içinde mevlit, na't, hilye veya mu'cizât, bir hilye içinde hayat hikâyesine ait kesitler bulunabilir. Son araştırmalar, yeni yazmaların tanıtılmasıyla manzum siyer külliyyatının sanılandan daha çeşitli olduğunu göstermektedir. II. Meşrutiyet'in ilan edildiği 1908 yılından saltanatın kaldırıldığı 1922'ye kadar geçen dönemde, otuz altı müellif tarafından yazılmış elli bir Türkçe İslam tarihi ve siyer metni tespit edilmiştir. Söz konusu eserlerde, hedeflenen okuyucu kitlesinin bilgi düzeyi ve beklentilerine göre farklı anlatım biçimlerinin benimsendiği görülmektedir.³⁹

XIX. yüzyılın sonlarında manzum siyerler tek bir kronolojik modele bağlı değildi. Farklı hacimlerde yazılan bu eserlerde hilye, mevlit, hicretnâme ve mucizât gibi türler bir arada bulunabiliyordu. Mustafa Fevzi'nin doğum, hicret, hilye, şemâil ve Medine konulu şiirlerle güncel siyasi manzumeleri aynı eserde bir araya getirmesi, bu tarihsel çeşitliliğin II. Meşrutiyet sonrasındaki yeni bir örneği olarak değerlendirilebilir. Fevzi'nin eserini önceki örneklerden ayıran temel husus ise söz konusu türsel çeşitliliğin, matbuat ortamında Hz. Peygamber'e yöneltilen tenkitlere cevap verme amacı doğrultusunda yeniden düzenlenmesidir.

4. II. Meşrutiyet Döneminde Siyer ve Peygamber Tasavvuru Polemikleri

Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e uzanan süreçte tarih yazıcılığı, tercüme faaliyetleri, matbaanın yaygınlaşması ve yeni okur çevrelerinin oluşmasıyla belirgin bir dönüşüm geçirmiştir. Siyer de bu dönüşümün dışında kalmamıştır. İncelenen tartışma üç aşamalı bir kronoloji içinde gelişmiştir. İlk aşama, Dozy'nin eserinin Abdullah Cevdet tarafından 1908'de *Târîh-i İslamiyet* adıyla yayımlanması ve bunu takip eden reddiyelerdir. İkinci aşama, Kılıçzâde Hakkı'nın 16 Mayıs 1329/29 Mayıs 1913'te *İctihad*'ın 66. sayısında Düzceli Yusuf Suad'ın *Akve'mü's-Siyer*'ine

³⁵ Sümeyye Yıldız, "İbrahim Hanîf'in Siyer-i Mekkî'si (Varak: 1-62) (İnceleme-Tenkitli Metin-Tıpkıbasım)" (yüksek lisans tezi, Fatih Üniversitesi, 2011).

³⁶ Fatma Nur Sürer, "Abdulfettah Şefkat Efendi'nin Manzûme-i Siyer-i Nebî'si (Metin-muhtevâ-tahlil)" (yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2016).

³⁷ Sürer, "Abdulfettah Şefkat Efendi'nin Manzûme-i Siyer-i Nebî'si (Metin-muhtevâ-tahlil)," 6.

³⁸ Ferdi Kiremitçi, "Türk İslam Edebiyatında Manzum Hicretnâmeler ve Mustafâ Fevzî b. Nu'mân'ın 'Hicret-i Habîb-i Rabbü'l-Âlemîn' Başlıklı Mesnevisi," *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, no. 18 (2017): 334.

³⁹ Hasan Yenilmez, "II. Meşrutiyet Dönemi Türkçe İslam Tarihi Metinlerine Dair Açıklamalı Bir Bibliyografya Denemesi," *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11, no. 1 (2024): 29–61, <https://doi.org/10.33460/beuifd.1380358>.

yönelttiği eleştiri ve buna verilen cevaplardır.⁴⁰ Üçüncü aşama ise Mustafa Fevzi'nin 1331/1913'te *Şümûsü's-Safâ* ile Abdullah Cevdet'e doğrudan reddiye niteliğindeki *İzhâr-ı Hakikat*'i yayımlamasıdır. Bu kronoloji, *Şümûsü's-Safâ*'nın münferit bir manzum siyer değil, 1908 sonrasında yoğunlaşan peygamber tasavvuru tartışmalarının içinde şekillenmiş bir metin olduğunu göstermektedir.

Kronolojiye daha sıkı bağlılık, kaynakların karşılaştırılması, sade ve doğrudan anlatım, Hz. Peygamber'in beşerî ve toplumsal yönünün öne çıkarılması gibi eğilimler güçlenmiştir. Bununla birlikte modernleşme, tek yönlü bir kopuş üretmemiştir. Geleneksel mucize, menkıbe, hilye ve şemâil eserleri yeni baskılarda varlığını sürdürmüş ve aynı dönemde birbirinden farklı siyer tasavvurları yan yana ve çoğu zaman çatışma içinde gelişmiştir.⁴¹ II. Meşrutiyet devrinde kaynaklara dönüş ve hurafelerden arındırma söylemi Batıcı yazarlarla sınırlı kalmamış, İslamcı müelliflerin bir kısmı da sahih kaynak vurgusunu benimsemiştir. Fakat mucize ve nübüvvetin mahiyeti konusunda belirgin bir ayrışma meydana gelmiştir. Kılıczâde Hakkı, siyerlerde Hz. Peygamber'in beşerî yönünün öne çıkarılmasını ve olağanüstü anlatıların ayıklanmasını savunurken Düzceli Yusuf Suad gibi isimler, peygamberliğin mucizevî boyutunu geleneğin meşru bir parçası kabul etmiştir.⁴²

Siyer bu şartlarda geçmişin bilgisi olmanın yanında İslam'ın modern dünyada nasıl temsil edileceğine ilişkin güncel bir tartışma alanına dönüşmüştür. Bu tartışmanın en sert düşümlerinden biri Reinhart Dozy'nin *Het Islamisme* adlı eserinin Abdullah Cevdet tarafından *Târîh-i İslâmiyet* adıyla 1908'de Türkçeye çevrilmesidir. Çeviride İslam tarihi ve Hz. Peygamber hakkında yer alan indirgemeci ve tahkir edici değerlendirmeler, basın ve ilim çevrelerinde yoğun tepki doğurmuş, yasaklama girişimleriyle birlikte çok sayıda reddiye ve alternatif siyer kaleme alınmıştır.⁴³ Dozy'nin eserinin tercümesi, Osmanlı dinî ve ilmî çevrelerinde yoğun eleştirilere yol açmıştır. Bu tartışmalar, Osmanlı müelliflerini siyer yazıcılığının kaynakları, yöntemi ve hitap biçimleri üzerinde yeniden düşünmeye sevk eden bir katalizör işlevi görmüştür. Muhafazakâr veya İslamcı cevapların tamamı aynı yöntemi benimsememiştir. Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, İzmirli İsmail Hakkı ve İsmail Fennî gibi isimler akli ve tarihî delillerle karşı söylem üretirken bazı müellifler geleneksel anlatının otoritesini korumayı tercih etmiştir. Düzceli Yusuf Suad'ın *Akvemü's-Siyer*'i etrafında Kılıczâde Hakkı ile yürüyen tartışma, aynı İslâmî geçmişin mucize, kaynak ve tarihsel gerçeklik bakımından ne kadar farklı okunabildiğini göstermektedir.⁴⁴ Mustafa Fevzi'nin tercihi ise geleneksel peygamber tasavvurunu şiirin duygu ve hitap imkânlarıyla savunmaktır.

Son dönem siyer eserlerinin tamamı manzum değildir. Mehmed Tevfik'in 1308/1891'de basılan *Levâmî'ü'n-Nûr*'u, gazve ve seriyyeleri öne çıkaran kısa ve nesir hâlinde yazılmış bir siyer olarak kronolojik anlatının matbu yapısını temsil etmektedir.⁴⁵ Dönemin diğer mensur eserleri de

⁴⁰ Kılıczâde Hakkı, "Tenkid-i Âsâr: Akvemü's-Siyer," *İctihad* 4, no. 66 (16 Mayıs 1329 [29 Mayıs 1913]): 1434-39.

⁴¹ Güllü Yıldız, "II. Meşrutiyet Dönemi Siyer Müellifleri Arasında Geleneğin Sesi: Düzceli Yusuf Suad," *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, no. 29 (2010): 65.

⁴² Akman, "Kılıczâde Hakkı'nın Siyer Yazıcılığı ile İlgili Görüşleri," 55-57; Yıldız, "II. Meşrutiyet Dönemi Siyer Müellifleri Arasında Geleneğin Sesi: Düzceli Yusuf Suad," 64-66.

⁴³ İbrahim Hatiboğlu, "Osmanlı Aydınlarınca Dozy'nin Târîh-i İslâmiyyet'ine Yöneltilen Tenkitler," *İslâm Araştırmaları Dergisi*, no. 3 (1999): 197-213; Muharrem Samet Bilgin, "Türkçe Siyer Yazıcılığında Dozy Etkisi," *Türkiye'de Tüm Yönleri ile Siyer Çalışmaları Sempozyumu Tebliğler Kitabı* (İstanbul: Meridyen Destek Derneği, 2016), c. 1, 197-202.

⁴⁴ Yıldız, "II. Meşrutiyet Dönemi Siyer Müellifleri Arasında Geleneğin Sesi: Düzceli Yusuf Suad," 84-92; Akman, "Kılıczâde Hakkı'nın Siyer Yazıcılığı ile İlgili Görüşleri," 64-72.

⁴⁵ İsmail Yıldırım, "Tezkire Yazarı Mehmed Tevfik'in Göz Ardı Edilmiş Siyer-i Nebî'si: Levâmî'ü'n-nûr," *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* 4, no. 2 (2020): 244-64, <https://doi.org/10.34083/akaded.744652>; Murat Bıyıklı ve İsmail Yıldırım, "Son

modern okur için daha kolay takip edilen, tarih kitabına yaklaşan bir düzen kurmuştur. Buna karşılık Hafız Mehmed Zühdi ve Mustafa Fevzi, nazmın öğretici ve duygulandırıcı gücünü matbu kitabın imkânlarıyla birleştirmiştir. Bu eserler içinde *Şümûsü's-Safâ*'nın ayırt edici yanı, polemiği kitabın telif sebebine yerleştirmesidir. Eser, Hz. Peygamber'in hayatından seçilmiş bölümleri anlatmanın yanında, bu anlatının niçin 1913'te yeniden kurulması gerektiğini de açıklamaktadır. Dolayısıyla metnin tarihî bağlamı dışsal bir arka plan değildir. Polemik ortamı, siyerlerde seçilen malzemeyi, hitabın sertlik derecesini ve okura yüklenen müdahale görevini belirgin biçimde şekillendirmiştir. Bu bağlamda peygamber sevgisini yeniden canlandırmak, manevî bir gaye olmanın yanında modern ve oryantalist tenkitlere karşı geliştirilen kültürel bir savunma biçimine dönüşmüştür.⁴⁶

Dozy'nin eserinin Osmanlı kamuoyundaki etkisi, sadece İslam tarihi hakkında olumsuz hükümler içeren bir tercümenin yayımlanmasından kaynaklanmamıştır. Abdullah Cevdet'in esere yazdığı takdim, çevirinin *İctihad* çevresinin din, bilim ve toplumsal ilerleme hakkındaki görüşleriyle birlikte okunmasına yol açmıştır. Buna karşı verilen cevaplarda Hz. Peygamber'in tarihsel şahsiyeti, nübüvveti, mucizeleri ve ahlaki örnekliği yeniden savunulmuştur. Böylece reddiye literatürü, Dozy'nin hükümlerini çürütmenin yanında Müslüman okuyucu için alternatif bir peygamber anlatısı kurma işlevi de üstlenmiştir. Mustafa Fevzi'nin *Şümûsü's-Safâ*'sı bu ikinci yönü temsil etmektedir. Eser, karşıt iddiaları tek tek aktarmaktan kaçınarak Hz. Peygamber'in hayatını ve vasıflarını sevgi ve hürmet merkezinde yeniden anlatmaktadır.⁴⁷

Kılıczâde Hakkı ile Düzceli Yusuf Suad arasındaki tartışma, dönemin siyer yazıcılığında yöntem farklılığını görünür hâle getirmiştir. Kılıczâde, eski siyerlerden aktarılan bazı rivayetleri akıl ve modern bilimle bağdaşmadıkları gerekçesiyle eleştirmiş, Hz. Peygamber'in hayatının hurafe ve masallardan arındırılması gerektiğini savunmuştur. Ona göre bilimsel gelişmelerin dikkate alınmadığı bir siyer, dini savunmak yerine eleştirilere açık hâle getirebilirdi. Yusuf Suad ise mucize ve olağanüstü rivayetleri nübüvvet anlayışının meşru unsurları olarak korumuştur. Mustafa Fevzi'nin aynı dönemde hilye, şemâil, mucize ve ilâhî himayeyi öne çıkarması, bu tartışmada geleneksel peygamber tasavvuruna yakın bir konuma işaret etmektedir. Bununla birlikte *Şümûsü's-Safâ*, Yusuf Suad'ın gibi mensur ve tartışmacı bir cevap değil, okuyucunun muhabbetini harekete geçirmeyi amaçlayan manzum bir müdafaadır.⁴⁸

5. Mustafa Fevzi b. Nu'mân

Mustafa Fevzi b. Nu'mân 1288/1871'de Eğin'de⁴⁹ doğmuştur. Küçük yaşta İstanbul'a götürülerek huzur dersleri hocalarından Kasapzâde Vâiz Efendi'nin çevresinde yetişmiş daha sonra hocasının kızıyla evlenmiştir. Bahriye teşkilatında brik, korvet ve kalyon kâtipliği yapmış, bu meslekî kimliği sebebiyle "Kâtib" lakabıyla tanınmıştır. 1924'te İstanbul'da vefat etmiştir. Mustafa Fevzi'nin fikrî kişiliğinin oluşumunda Nakşibendî-Hâlidî çevresi belirleyici olmuştur. Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî'ye intisap ederek yaklaşık on beş yıl hizmet etmiş,

dönem Osmanlı tezkirecilerinden Çaylak Tevfik ve Siyer-i Nebîsi (inceleme-çeviri yazı)," *Kayseri Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4, no. 2 (2022): 76–113, <https://doi.org/10.51177/kayusosder.1168100>.

⁴⁶ Bilgin, "Türkçe Siyer Yazıcılığında Dozy Etkisi," 200–203, 208–9.

⁴⁷ Hatiboğlu, "Osmanlı Aydınlarınca Dozy'nin *Târîh-i İslâmiyyet*'ine Yöneltilen Tenkitler," 197–213; Bilgin, "Türkçe Siyer Yazıcılığında Dozy Etkisi," 197–209.

⁴⁸ Akman, "Kılıczâde Hakkı'nın Siyer Yazıcılığı ile İlgili Görüşleri," 55–73.

⁴⁹ Mehmet Şahin, *Mustafa Fevzi B. Numan Hayatı Eserleri ve Dini Edebiyatla İlgili Şiirleri* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2023) 29–55. Eğin, Erzincan'ın bugünkü Kemaliye ilçesinin eski adıdır. Bkz. Erdoğan Akkan ve Metin Tuncel, "Kemaliye," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022) 25:236.

Gümüşhânevî'nin vefatından sonra Kastamonulu Hasan Hilmi Efendi'den hilâfet almıştır.⁵⁰ Bu yönüyle Gümüşhânevî çevresinin irşad ve yayın anlayışını sürdüren bir halifedir. Bahriye teşkilatındaki kâtipliği, tekke çevresindeki hizmetleri ve *Cerîde-i Sûfiyye*'deki yazıları, onun bürokrasi, tarikat ve matbuat alanlarını birlikte tecrübe ettiğini göstermektedir.

Müellifin eserleri de bu fikrî sürekliliği yansıtır. *Hediyetü'l-Hâlidîn*'de Gümüşhânevî'nin hayatı ve tarikat âdâbını; *Menâkıbü Haseniyye*'de Hasan Hilmi Efendi'nin menkıbelerini; *İsbâtü'l-Mesâlik*'te râbita ve Nakşibendiyye'nin esaslarını; *Mîzânü'l-İrfân*'da şeriat, tarikat, hakikat ve mârifet ilişkisini ele almıştır. Dolayısıyla *Şümûsü's-Safâ*'daki hilye, şemâil, tevessül ve istimdâd unsurları müstakil ve tesadüfî tercihler değildir. Müellifin daha önceki eserlerinde geliştirdiği Nakşibendî-Hâlidî kavram ve anlatım dünyasının Hz. Peygamber merkezinde yeniden kurulmuş biçimidir. Bununla birlikte müellif, *Şümûsü's-Safâ*'nın telif sebebini doğrudan tarikat mensubiyetiyle açıklamamaktadır. Bu sebeple Nakşibendî-Hâlidî kimliğin eser üzerindeki etkisi kesin bir sebep-sonuç ilişkisi şeklinde değil, metindeki hilye, şemâil, tevessül, muhabbet ve irşad vurgularını açıklayan fikrî bir zemin olarak değerlendirilmelidir.

Müellifin müstakil eserleri büyük ölçüde manzumdur. Mesneviye duyduğu eğilim, uzun dini ve tasavvufî konuları bölümleyerek anlatmasına imkân vermiştir. Arapça-Farsça terkipler ve tasavvuf terimleri yer yer dili ağırlaştırırsa da genel söyleyişi sade, akıcı ve doğrudandır.⁵¹ Bu sadelik, klasik nazım biçiminden vazgeçmek anlamına gelmez. Bu durum geleneksel biçimi daha geniş bir okur çevresine ulaştırma iradesiyle birlikte düşünülmelidir. Fevzi'nin şiirinde sanatkarlık, öğretme ve irşad gayesini gölgelememektedir.

Mustafa Fevzi, *Cerîde-i Sûfiyye* çevresindeki yazılarıyla dini, tasavvufî ve toplumsal meseleler hakkında doğrudan söz almıştır. Derginin dini, siyasi, ahlaki ve edebi yayın çizgisi, şiir, makale ve polemik aynı kamusal alanda buluşturmuştur.⁵² Bu tecrübe, *Şümûsü's-Safâ*'daki hitabın neden içe dönük bir zikir veya kişisel tasavvufî terennümle sınırlı kalmadığını açıklamaktadır. Eser, matbuatın ürettiği itirazları yine matbu bir kitapla karşılayan, belirli bir muhatap ve karşıt çevre tasavvuruna sahip bir metindir. Müellifin aynı yıl yayımladığı *İzhâr-ı Hakikat*, Abdullah Cevdet ve Dozy kaynaklı görüşlere daha doğrudan cevap veren tamamlayıcı bir eserdir.⁵³

Aynı yıl yayımlanan bu iki eser, Mustafa Fevzi'nin polemikçi iki farklı türde cevap verdiğini göstermektedir. *İzhâr-ı Hakikat*, Abdullah Cevdet'in görüşlerini doğrudan muhatap alan reddiye çizgisindedir. *Şümûsü's-Safâ* ise karşıt görüşlerin ayrıntılı dökümünü vermeden Hz. Peygamber'in hayatını, bedenî ve ahlaki vasıflarını, mucizelerini ve ümmet için örnekliğini manzum biçimde yeniden anlatır. Birinci eserde eleştiri ve çürütme, ikincisinde olumlu bir peygamber hafızası kurma öne çıkmaktadır. Bu nedenle *Şümûsü's-Safâ*'nın polemik işlevi, eserin tamamında kurulan alternatif peygamber tasavvurundan hareketle değerlendirilmelidir. Bu tarihsel örtüşme, *Şümûsü's-Safâ*'nın polemik boyutunun dönemin tartışma ortamıyla ilişkili olabileceğini düşündürmektedir. Fevzi, bir yanda delil ve reddiye çizgisinde karşılık verirken diğer yanda siyer, hilye ve na't malzemesini şiirle yeniden kurarak olumlu bir peygamber tasavvuru üretmektedir. Müdafaa, karşı tarafın iddiasını çürütmenin yanında inanan okurun

⁵⁰ Mustafa İsmet Uzun, "Fevzi Efendi, Kâtib," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995) 12:509; Mehmet Şahin, "Mustafa Fevzi b. Nu'man ve Hz. Hüseyin Mersiyesi," *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7, no. 4 (2020): 178–79.

⁵¹ Şahin, *Mustafa Fevzi B. Numan Hayatı Eserleri ve Dini Edebiyatla İlgili Şiirleri*, 8-9; Uzun, "Fevzi Efendi, Kâtib," 509–10.

⁵² Mehmet Şahin, "Mustafa Fevzi B. Numan'ın Hayatı Eserleri ve Dinî Edebiyatla İlgili Şiirleri" (yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, 2006), 60–62.

⁵³ Şahin, *Mustafa Fevzi B. Numan'ın Hayatı Eserleri ve Dinî Edebiyatla İlgili Şiirleri*, 55-56; Bilgin, "Türkçe Siyer Yazıcılığında Dozy Etkisi," 208–9.

muhabbetini ve aidiyetini tahkim etmeyi de kapsamaktadır.

Mustafa Fevzi'nin Nakşibendî-Hâlidî mensubiyeti, *Şümûsü's-Safâ*'daki savunma biçiminin anlaşılmasında önemlidir. Müellifin önceki eserlerinde menâkıb, silsile, râbîta, hilye, şemâil ve mürşid temelli bir dini hafıza inşa ettiği görülmektedir. *Şümûsü's-Safâ*'da aynı anlatım şekli Hz. Peygamber'in hayatı ve vasıfları çevresinde kullanılmıştır. Dozy ve Abdullah Cevdet çevresindeki eleştirilere karşı verilen cevap bu nedenle tarihsel delillendirmenin yanı sıra muhabbet, ittiba, tevessül ve irşad kavramlarını da içerir. Eserin hedefi karşıt görüş sahibini ikna etmekten önce inanan okuyucunun Hz. Peygamber'le bağını kuvvetlendirmektir. Bu yönüyle metin, Nakşibendî-Hâlidî çevrenin dini bilgiyi irşad ve ahlaki dönüşümle ilişkilendiren yaklaşımıyla uyumludur. Ancak bu uyum, doğrudan belgelendirilmiş bir tarikat kararı olarak anlaşılmalıdır. Bu durum müellifin diğer eserleriyle *Şümûsü's-Safâ* arasında tespit edilen kavramsal süreklilik olarak anlaşılmalıdır.

5.1. *Şümûsü's-Safâ fî Evsâfi'l-Mustafâ*'nın Tertip, Muhteva ve Üslup Özellikleri

Mustafa Fevzi b. Numan'ın 1331/1913 yılında İstanbul'da Dersaâdet'te Tevsî-i Tıbbât Matbaası'nda basılan *Şümûsü's-Safâ fî Evsâfi'l-Mustafâ*⁵⁴ adlı eseri, Hz. Peygamber'in doğumu, peygamberliği, hicreti, fiziki ve ahlaki vasıflarıyla şemâil ve hilyesini konu edinen manzum bir eserdir. *Şümûsü's-Safâ*, yaklaşık dokuz yüz beyitlik hacimli bir eserdir. Ayrıca eserin sonuna dönemin siyasi ve toplumsal hadiselerini konu alan "Feryâdnâme" ile Hz. Peygamber'den şefaât ve manevi yardım talep edilen bir "İstimdâdnâme" eklemiştir. Dolayısıyla *Şümûsü's-Safâ*, manzum siyer, hilye, şemâil, na't, hicretnâme, şehir methiyesi, kaside-i istişfâiyye ve istimdâdnâme gibi farklı türlerin aynı dini ve fikri gaye çevresinde bir araya getirildiği bir eserdir.

Eserin tam adı *Şümûsü's-Safâ fî Evsâfi'l-Mustafâ*'dır. "Şümûs", Arapça "şems" kelimesinin çoğulu olup "güneşler",⁵⁵ "safâ" ise gönül açıklığı, huzur, neşe ve manevi arınma anlamlarına gelmektedir.⁵⁶ Buna göre eser adı "Mustafâ'nın Vasıfları Hakkında Safâ Güneşleri" veya "Hz. Mustafâ'nın Vasıflarının Gönüllere Safâ Veren Güneşleri" şeklinde anlamlandırılabilir. Başlıktaki "şümûs", "safâ" ve "Mustafâ" kelimeleri, eserin girişindeki beyitlerde bir araya getirilerek başlığın anlamı bizzat şair tarafından açıklanmıştır:

"Turmam artık kâfirin küfründen oldum bî-huzûr

Şems-i evsâf-ı risâletden gelür îmâna nûr

Sabrımı 'aşk-ı Muhammed aldı elden büsbütün

Söyleyelim evsâfını münkirlere ragmen bugün

Bu şümûsdan kulûb-ı müminîn bulsun safâ

*Münkire ragmen şifâdır vasf u zikr-i Mustafâ"*⁵⁷

Eserin tertibinde klasik mesnevi geleneğinin izleri görülmekle birlikte müellif, bu geleneği aynen devam ettirmemiştir. Buradaki karşılaştırmamızın ölçütünü Ahmet Kartal'ın mesnevilerin genel tertibine ilişkin belirlediği besmele, hamdele, salvele, münâcat, na't, sebep-i telif, asıl konu ve hâtime sıralaması oluşturmaktadır.⁵⁸ *Şümûsü's-Safâ* bu genel şemayla karşılaştırıldığında klasik başlangıç bölümlerini korumakta ancak güncel polemik, Feryâdnâme, İstimdâdnâme ve

⁵⁴ Mustafa Fevzi, *Şümûsü's-Safâ fî Evsâfi'l-Mustafâ*.

⁵⁵ İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Kubbealtı İktisadi İşletmesi, 2010), 1164.

⁵⁶ Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 1042.

⁵⁷ Mustafa Fevzi, *Şümûsü's-Safâ fî Evsâfi'l-Mustafâ*, 9.

⁵⁸ Ahmet Kartal, "Eski Türk Edebiyatında Mesnevî," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5, no. 10 (2007): 354.

kasîde-i istişfâiyye gibi parçaları aynı bütün içine almasıyla ondan ayrılmaktadır. Bu yapı, eserin klasik biçimlerle modern dönemin dini ve siyasi meseleleri arasında kurulmuş bir geçiş metni olduğunu göstermektedir. Müellifin Hz. Peygamber'in hayatını anlatma gayesiyle çağdaş İslam toplumunun meselelerine müdahale etme arzusu, eserin tertibini doğrudan belirlemiştir.

Şair, Hz. Peygamber'in vasıflarını iman dünyasını aydınlatan bir şems olarak tasavvur etmektedir. Bu vasıfların her biri ayrı bir güneş kabul edildiği için başlıkta kelimenin çoğulu olan şümûs tercih edilmiştir. Bu güneşlerin aydınlattığı yer, müminlerin kalpleridir, aydınlanmanın neticesi ise safâdır. Böylece eserin adı hem muhtevayı hem de muhtevanın okuyucu üzerinde meydana getirmesi beklenen tesiri göstermektedir.

Beyitlerde geçen münkirlere rağmen ifadesi de dikkat çekicidir. Şair, Hz. Peygamber'in vasıflarını yalnızca sevgi ve bağlılığını ifade etmek için anlatmamaktadır. Bu anlatım aynı zamanda Hz. Peygamber'e yöneltilen tenkitlere karşı bir cevap ve savunma niteliği taşımaktadır. Bu bakımdan eserin adı, müellifin dinî yaklaşımını, polemikçi tutumunu ve toplumsal hedeflerini yansıtmaktadır. Hz. Peygamber'in vasıfları, müminlerin gönüllerine safâ veren güneşler olarak tasavvur edilmiştir. Aynı zamanda bu vasıflar, müellifin inkârla ilişkilendirdiği görüşleri geçersiz kılan deliller şeklinde değerlendirilmiştir.

Eserin başında bulunan "Mündericât" kısmı, muhtevanın sınırlarını açıkça göstermektedir. Burada Hz. Peygamber'in doğumu, hicreti, bazı vasıfları, şemâili ve hilyesinin anlatılacağı, eserin sonunda ise güncel olaylarla ilgili kasîde-i istişfâiyye ve tazarruât-ı istimdâdiyyenin yer alacağı belirtilir. Bu açıklama, eserin sonundaki siyasi ve dini şiirlerin ana metne gelişigüzel eklenmediğini ortaya koymaktadır. Müellif, siyer ile "ahvâl-i hâzıra"yı daha eserin başında aynı tertibin parçaları olarak tasarlamıştır. Böylece Hz. Peygamber'in hayatı ile son dönem Osmanlı toplumunun yaşadığı buhran arasında doğrudan bir bağ kurulmuştur.

Müellif, mensur mukaddimede eseri hangi sebeple kaleme aldığını ayrıntılı biçimde açıklamaktadır. Bu açıklamada devrin bazı gazete, dergi ve kitaplarında Hz. Peygamber'in siyerine yönelik saygısız ve maksatlı ifadeler bulunduğu belirtilir. Mustafa Fevzi bunları "taaddiyât ve tefevvühât-ı lisâniyye" ve "tecâvüzât-ı kalemiyye" şeklinde nitelendirmektedir. Bu ifadeler, tartışmanın sözlü bir münakaşadan ziyade dönemin matbuatında yürütüldüğünü göstermesi bakımından önemlidir. Şair, karşıdaki düşüncüyü dinî bir sapma olarak görmekte ve neşriyat vasıtasıyla yayılan ve geniş kitleleri etkileyen fikrî bir tehlike şeklinde değerlendirmektedir. Mustafa Fevzi, bu neşriyata karşı Hz. Peygamber'in siyer ve hilyesini manzum olarak anlatmayı bir müdafaa yöntemi hâline getirmiştir. Müellifin kendi ifadesiyle eserin telif amacı şöyledir:

"Aşhâb-ı imânın kalblerine cilâ ve rûhlarına gıdâ olmak üzere cenâb-ı risâlet-meâb efendimizin siyer-i şerîfe ve hilye-i latîfelerini mümkün mertebe sâdece meşnevî sûretinde âcizâne nazm ederek dîn kardeşlerime, itikâd ve imân yoldaşlarıma arđ ve ihdâ ediyorum. Bundan maşşadım rûh-ı Rasûlullah'a tevessül etmekle berâber kıriğin-i kirâmdan isticlâb-ı duâdır."⁵⁹

Bu açıklamadan eserin birbirini tamamlayan üç amaç etrafında kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Birinci amaç, Hz. Peygamber hakkında ileri sürülen olumsuz görüşlere cevap vermektir. İkincisi, müminlerin kalplerini Hz. Peygamber'in hayatı ve vasıflarıyla aydınlatmak, onların imanlarını kuvvetlendirmektir. Üçüncüsü ise Hz. Peygamber'in ruhuna tevessül etmek ve okuyucuların duasını kazanmaktır. Dolayısıyla eser hem müdafaaanâme hem öğretici metin

⁵⁹ Mustafa Fevzi, *Şümûsu's-Safâ fî Evsâfi'l-Mustafâ*, 1-2.

hem de tevessül vasıtasıdır.

Şairin “din kardeşlerim”, “itikad ve iman yoldaşlarım” ve “kârîn-i kirâm” ifadeleriyle tanımladığı okuyucu topluluğu da telifin niteliğini belirlemektedir. Eser, inanç bakımından tarafsız ve mesafeli bir okuyucu için yazılmamıştır. Müellif, Hz. Peygamber sevgisini paylaştığı bir cemaatle konuşmaktadır. Bu sebeple metinde bilgi aktaran anlatıcıyla vaaz eden mürşit, dua eden mümin ve mücadele eden müdafî aynı şahsiyette birleşmiştir.

5.2. Metin ve Baskı Özellikleri

Eserin sonunda yer alan “İ'tizâr” kısmı metin neşri bakımından önemlidir. Müellif veya yayımlayan kişi, ilk formadaki bazı yanlışların yanında on beş ve on altıncı sayfalarda bulunan velâdet bölümünün on yedi ve on sekizinci sayfalarda sehven tekrar edildiğini belirtmektedir.

“Her nasılsa birinci formada biraz yanlışlar olmağa berâber on beş ve on altıncı şâhifedeki menkıbe-i velâdet-i seniyye on yedi ve on sekizinci şâhifelere de sehven tekrâr edilmiş olduğu ba'de't-tab' anlaşılmağa burada ihtâra lüzûm görülmüş ve ba'zı yanlışlar için zîrdeki cedvel tertîb olunmuşdur.”⁶⁰

Bu açıklama, velâdet bölümündeki tekrarın müellifin tertibinden değil, baskı hatasından kaynaklandığını kesinleştirmektedir. Eserin beyit sayısı ve bölüm hacimleri belirlenirken tekrarlanan sayfalar hesaba katılmamalıdır.

5.3. Eserin Genel Tertibi

Şümûsü's-Safâ mensur bir mukaddimeyle başlar. Besmele, hamd ve salavat ifadelerinin ardından eserin yazılmasına sebep olan dinî ve fikrî ortam açıklanır. Mensur mukaddimeyi izleyen yaklaşık yetmiş beyitlik manzum giriş, klasik hamdele ve salve unsurlarını çağın polemik diliyle birleştirmektedir. Bu manzumede şair, iman ile küfür, nur ile zulmet, ilim ile cehalet arasındaki karşıtlıkları işler. Bu manzume, asıl siyer anlatısından önce yer almakla birlikte yalnızca bir giriş şiiri değildir; eser boyunca sürdürülecek fikrî mücadelenin kavramlarını belirlemektedir.

Bu polemikçi başlangıcı “Vasf-ı Menkıbe-i Fahr-i Kâinât Aleyhi Efdali't-Tahiyyât” başlığı ve “Tasliye” bölümü izler. Tasliye kısmında Hz. Peygamber'in ravzasına sürekli salat ve selam gönderilir. “Ravzana bî-hadd salât ile selâm” mısraının tekrarıyla meydana getirilen nakarat, metne hem dua hem de zikir havası kazandırır. Şair, varlık âlemindeki bütün unsurları Hz. Peygamber'e salavat getiren kozmik bir topluluk şeklinde tasavvur eder. Arş, kürsî, sidre, cennet, melekler, güneş, ay, yıldızlar, deniz, kara ve yeryüzündeki zerreler bu salavata dâhil edilir. Böylece Hz. Peygamber'in medhi, bireysel bir şairin sınırlı sözü olmaktan çıkarılarak bütün varlıkların katıldığı kozmik bir ibadete dönüştürülür.

Tasliyeden sonra gelen “İftitâh” bölümünde müellif, Hz. Peygamber'i hakkıyla anlatabilmek için Allah'tan yardım ister. Bu kısım klasik mesnevilerin münâcat ve sebep-i telif bölümlerinin özelliklerini birlikte taşımaktadır. Şair, söz söyleme gücünün Allah'tan geldiğini ifade eder, kendi aczini, kusurunu ve yetersizliğini dile getirir:

“Ben bu vasfı nice takrîr eylerim

Sen eğer intâk edersen söylerim

Sen anı takdîs ederken yâ İlâh

⁶⁰ Mustafa Fevzi, Şümûsü's-Safâ fî Evsâfi'l-Mustafâ, 88.

Ben ne söylersem o noksân u tebâh

Var olan sensin ki varlık sendedir

‘Acz u nistî vü fenâ hep bendedir’’⁶¹

Şairin aczini ifade etmesi, na’t ve hilye geleneğinde sıkça karşılaşılan bir söyleyiştir. Hz. Peygamber’in hakiki değerinin insan sözüyle kuşatılamayacağı kabul edilir. Bununla birlikte susmak yerine, eksikliği baştan itiraf edilmiş bir medih yolu tercih edilir. Bu tavır, şairin söylediği sözleri mutlak bir tanımlama olarak sunmadığını; onları tevessül ve bağlılık ifadesi saydığını göstermektedir.

İftitah bölümünün ardından Hz. Peygamber’in doğumu, şakk-ı sadr hadisesi ve Hz. Hatice ile evliliği anlatılır. Bunu bi’set ve hicret bölümleri takip eder. Hicret anlatısından sonra Medine hakkında farklı nazım şekilleriyle yazılmış şiirler yer alır. Ardından eserin en geniş bölümlerinden biri olan hilye ve şemâil kısmına geçilir. Fiziki ve ahlaki vasıfların anlatılmasından sonra Hz. Peygamber hasretini ifade eden bir kaside ve tasavvufî mahiyette bir neşide bulunmaktadır. Eser, Muharrem 1331 tarihli otuz iki bentlik “Feryâdnâme” ile Cemâziyelevvel 1331 tarihli on bir bentlik “İstimdâdnâme”nin ardından tamamlanır.

5.4. Manzum Siyer ve Hilye Geleneği İçindeki Yeri

Siyer türündeki eserlerde genellikle Hz. Peygamber’in nesebi, doğumu, çocukluğu, gençliği, Hz. Hatice ile evlenmesi, peygamber oluşu, Mekke dönemi, hicreti, gazveleri, Mekke’nin fethi ve vefatı kronolojik biçimde anlatılır. *Şümûsü’s-Safâ*’da ise bu hayat çizgisinin yalnızca belirli halkaları üzerinde durulmuştur. Doğum, bi’set ve hicret ayrıntılandırılırken gazveler, Medine dönemindeki siyasi ve toplumsal faaliyetler ve Mekke’nin fethi birkaç beyitle geçilmiştir. Müellif bu tercihin farkındadır ve olayları ihtisar ederek anlattığını açıkça belirtir:

“Çok gazâlar çok fütûhât eyledi

Anları tafşîle vüs’im yetmedi

Var tevârihden, şemâilden oku

Bunların tafşilini öğren kamu

Bu veķâyî’ gerçi ma’lûm-ı enâm

Hep bilir bu mebhâsi hâss u ‘avâm

Hem de tafşil üzre târihler keşir

Bilmeyen yokdur budur zann-ı kaşir

Böyle icâb etdi ben de söyledim

İhtisârca vaķ’ayı naẓm eyledim’’⁶²

Bu beyitler, eserin kapsamının bilgisizlik veya kaynak yetersizliğinden dolayı daralmadığını, bilinçli bir telif tercihiyle sınırlandırıldığını göstermektedir. Müellif ayrıntılı bilgi isteyen okuyucuyu tarih ve şemâil kitaplarına yönlendirir. Kendi eserinde ise Hz. Peygamber’in nübüvvetini, ahlakını ve manevi üstünlüğünü en etkili biçimde gösterecek hadiseleri seçer.

⁶¹ Mustafa Fevzi, *Şümûsu’s-Safâ fi Evsâfi’l-Mustafâ*, 11–12.

⁶² Mustafa Fevzi, *Şümûsu’s-Safâ fi Evsâfi’l-Mustafâ*, 42.

Bu yönüyle *Şümûsü's-Safâ*'yı tam bir manzum siyer olarak değerlendirmek güçtür. *Şümûsü's-Safâ*, hilye ve şemâil ağırlıklı, seçilmiş siyer hadiselerini konu edinen manzum bir eserdir. Eserin tam bir siyer olmaması, onun tarihî anlatı niteliğini ortadan kaldırmamaktadır. Aksine müellifin hangi hadiseleri anlatacağına, hangilerini ihtisar edeceğine ve hangi bölümleri genişleteceğine bilinçli biçimde karar vermesi, eserin tarih tasavvurunu görünür hâle getirmektedir. Mustafa Fevzi açısından tarihî bilgilerin değeri, kronolojik bütünlükten ziyade Hz. Peygamber'in nübüvvetini, ahlâkını, ilâhî himaye altında bulunuşunu ve müminler için örnekliğini gösterebilme gücüyle ilişkilidir. Bu seçme ilkesi, *Şümûsü's-Safâ*'yı manzum tarih yazıcılığı bakımından anlamlı kılan temel unsurlardan biridir.

Hicret-i Habîb-i Rabbü'l-Âlemîn bölümü eserin tarihî anlatı bakımından en belirgin bölümüdür ve 207 beyittir. Bu bölümde hicret güzergâhı, Sevr mağarası, Hz. Ebû Bekir'in refakati, takip sahneleri ve Medine'ye varış olay dizisi içinde aktarılmaktadır.⁶³ Mesneviye Kâbe ve mağara kasideleriyle Medine'yi konu alan muhammes gibi parçalar eklendiğinde hicret etrafındaki toplam manzum hacim yaklaşık üç yüz beyte yaklaşmaktadır. Bu hacim ve ayrıntı düzeyi, *Şümûsü's-Safâ*'yı manzum hicretnâme geleneğinin son dönem halkalarıyla da ilişkilendirmeyi mümkün kılmaktadır.

Hicret bölümünün düzeni, Fevzi'nin tarihî zamanı ihmal etmediğini göstermektedir. Olaylar tehdit, çıkış, saklanma, takip ve varış aşamalarından oluşan ardışık bir anlatı düzeni içinde ilerler. Bununla birlikte modern tarihçiliğin belge tenkidi, rivayet zincirlerini karşılaştırma ve ihtilaflı haberleri tartışma yöntemi uygulanmaz. Şairin amacı, farklı rivayetleri eleştirel bir hiyerarşiye sokmaktan çok kabul edilmiş siyer hafızasını nazım içinde canlı, ibretli ve duygusal bakımdan etkili kılmaktır. Bu anlatım biçiminde mucize ve olağanüstülük, tarihî olaya sonradan eklenmiş süsler değildir. İlâhî koruma fikri, hicretin anlamını kuran aslî unsurdur. Mağarada korunma, takipçilerin yanıltılması ve yolculuğun selâmetle tamamlanması peygamberliğin tasdikine bağlanmaktadır. Bu yönüyle Fevzi'nin metni, Kılıczâde Hakkı'nın olağanüstü unsurları ayıklamaya dayanan siyer programının karşı kutbunda yer almaktadır. Ancak eser bu karşıtlığı teorik bir tarih yöntemi tartışması hâlinde değil, kabul ettiği anlatıyı güçlü bir şiirsel kesinlikle yeniden söyleyerek kurmaktadır.⁶⁴

Hilye ve şemâil bölümleri, tarihin olay merkezli mantığından tasvir merkezli bir zamana geçiş yaratmaktadır. Hz. Peygamber'in bedeni, yüzü, yürüyüşü, giyimi ve ahlâkı, sevgiyle temaşa edilen örnekliğin işaretleri olarak anlatılmaktadır. Müellifin hilye bahsinde Hind b. Ebî Hâle rivayetine başvurması, geleneksel hilye literatürünün temel anlatı unsurlarını mesneviye aktardığını göstermektedir.⁶⁵ Böylece siyer bilgisi, okurun zihninde görsel ve ahlaki bir tasavvura dönüşmektedir. Bu iki bölüm birlikte değerlendirildiğinde eserin tarihî temsil biçiminin iki ekseninde kurulduğu görülür. Hicret, Hz. Peygamber'i zaman ve hareket içerisinde anlatırken hilye ve şemâil aynı tarihî şahsiyeti beden, ahlak ve örneklik üzerinden sabitlemektedir. Böylece olay merkezli anlatı ile vasıf merkezli tasvir, aynı peygamber tasavvurunun birbirini tamamlayan iki görünümü hâline gelmektedir.

⁶³ Mustafa Fevzi, *Şümûsü's-Safâ fî Evsâfî'l-Mustafâ*, 25–42; Kiremitçi, "Türk İslam Edebiyatında Manzum Hicretnâmeler ve Mustafâ Fevzi b. Nu'mân'ın 'Hicret-i Habîb-i Rabbü'l-Âlemîn' Başlıklı Mesnevisi," 351–53, 359–85.

⁶⁴ Akman, "Kılıczâde Hakkı'nın Siyer Yazıcılığı ile İlgili Görüşleri," 69–72; Yıldız, "II. Meşrutiyet Dönemi Siyer Müellifleri Arasında Geleneğin Sesi: Düzceli Yusuf Suad," 64–66.

⁶⁵ Şahin, *Mustafa Fevzi B. Numan'ın Hayatı Eserleri ve Dinî Edebiyatla İlgili Şiirleri*, 53–54.

5.5. Nazım Şekilleri ve Tertip

Eserin ana bölümleri mesnevî nazım şekliyle kaleme alınmıştır. Siyer ve hilye gibi uzun ve tahkiyeye dayalı konular için mesnevinin tercih edilmesi, her beytin kendi içinde kafiyeleşmesi sayesinde şaire geniş hareket alanı sağlamıştır. Ana anlatıda çoğunlukla remel bahrinin “fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün” kalıbı kullanılmıştır.

Şümûsü’s-Safâ’nın nazım yapısı farklı şekillerden oluşmaktadır. Eserin ana anlatısı mesnevi biçiminde kurulmuş, bu anlatının arasına kaside, neşide, müfret, kıta ve nakaratlı musammatlar yerleştirilmiştir. Metin içindeki dağılıma bakıldığında siyer hadiselerinin mesneviyle aktarıldığı, Hz. Peygamber’e duyulan özlemin kaside ve kıtalarda dile getirildiği, Medine sevgisinin nakaratlı bentlerde işlendiği görülmektedir. Toplumsal uyanış çağrısı ise tekrarlanan mısraların bulunduğu *Feryâdnâme’de* ifade edilmiştir. Bu dağılım, eserde nazım şekilleri ile ele alınan konular arasında metin içi bir uyum bulunduğunu düşündürmektedir.

“Medîne-i Tâhireye” başlıklı şiirin bentleri “Devlet senin, izzet senin ey belde-i kudî-binâ” mısraıyla tamamlanmaktadır. *Feryâdnâme’de* “Uyan ey âlem-i İslâm” ve “Gözet nâmûs-ı Kur’an’ı”; *İstimdâdnâme’de* ise “Yeter küffâra çiğnetme bizi ey şanlı peygamber” mısraları nakarat olarak tekrarlanmaktadır. Bu tekrarlar, ilk şiirde Medine’nin kutsallığı ve yüceliğini, *Feryâdnâme’de* İslâm toplumuna yöneltilen uyarıyı, *İstimdâdnâme’de* ise Hz. Peygamber’den yardım talebini her bendin sonunda öne çıkarmaktadır.

Nakarat kullanımı, mısra tekrarları aracılığıyla şiirin ritmik yapısını güçlendirmekte ve sözlü icraya uygun bir söyleyiş meydana getirmektedir. Değişen mısralarda hadiseler ve düşünceler açıklanırken her bendin sonunda yinelenen mısralar belirli ifadeleri öne çıkarmaktadır. Sözlü kültürde ritmik tekrarların, ses uyumlarının ve kalıp ifadelerin hatırlamayı kolaylaştırdığı dikkate alındığında eserdeki nakaratların temel mesajların akılda tutulmasına katkı sağladığı söylenebilir.⁶⁶

Hicret anlatısının içine yerleştirilen Kâbe, Hacerülesved, Sevr mağarası ve Medine konulu manzumeler de mesnevî tahkiyesinin tekdüzeliğini ortadan kaldırmaktadır. Anlatıcı olayların naklini bir süre durdurarak kutsal mekânla doğrudan konuşur. Bu yapı içinde tarihî anlatım, şairin ziyaret sırasında yaşadığı duygusal tecrübeyle bütünleşir. Mesnevi bölümleri vakaların kronolojik seyrini aktarırken kaside ve kıtalar, müellifin şahsî duyarlılığını ve peygamber tasavvurunu öne çıkarır.

5.6. Anlatıcı ve Hitap Biçimleri

Eserde hâkim konumda bulunan üçüncü şahıs anlatıcı, siyer hadiselerini dışarıdan nakletmekle birlikte anlatım bütünüyle tek sesli değildir. Şair, bazı sahnelerde sözü doğrudan şahıslara bırakarak birinci şahıs anlatımından ve karşılıklı konuşmalardan yararlanır. Hz. Âmine’nin hamileliği sırasında yaşadığı olağanüstü hâller anlatılırken önce üçüncü şahıs anlatıcının “Her zemân söylerdi o hayru’n-nisâ” ifadesine yer verilmiş, hemen ardından Hz. Âmine’nin kendi sesi duyurulmuştur:

“Sem’ime her dem gelir âvâzeler

Hem semâdan feth olur dervâzeler

Hem de hayvânlar başa eyler nidâ

⁶⁶ Mehmet Emin Bars, “Sözlü Kültür Paradigması Üzerine Bir Değerlendirme,” *Bingöl Araştırmaları Dergisi* 22 (2025): 54–55.

Sende meknûzdur o ma'hibûb-ı Hudâ"

Aynı bölümde Hz. Âmine'nin gördükleri yine kendi ağzından aktarılır:

"Söyledi ol mihr-i hûbân-ı zemân

Pek uzâk yerler baña oldu 'ayân

Şöyle ki Şâm'ı görür bu gözlerim

Şarq u ğarbı dâimâ seyr eylerim

Hem 'acâib nesneler görmekdeyin

Her zemân gûyâ ki ben cennetdeyim"

Burada "söyledi" fiili, dış anlatıcıdan şahsın kendi sesine geçişi gösterir. "Baña", "gözlerim", "seyr eylerim" ve "görmekdeyin" gibi birinci şahıs ifadeleri, Hz. Âmine'nin yaşadığı olağanüstü hâlleri dolaysız biçimde okuyucuya ulaştırır. Böylece hadise şahsi bir şahitlik görünümü kazanır.

Doğrudan konuşma, mağara hadisesinde daha açık şekilde görülmektedir. Hz. Peygamber, yılanın ısırması sebebiyle sıkıntı çeken Hz. Ebû Bekir'e şöyle seslenir:

"Der Rasûlallâh nedir ey yâr-ı ğâr

Muhtaribsin sende bir zahmet mi var

[...]

Söyle ey Şiddîk-ı sultân-ı ümem

Söyle ey şeyh-i şefîk-i muhterem"

Bu hitabın ardından söz Hz. Ebû Bekir'e bırakılır:

"Söyledi ol demde Şiddîk-i fahîm

Zahmetim bir hayyedendir yâ kerîm

Hâkipâyinde seniñ nûr-i Hudâ

Vârımı hem cânımı kıldım fedâ

[...]

Ger ayağım çeksem ordan yâ Rasûl

Yol bulur çıkmaklığa mâr-ı fudûl

Belki zât-i pâkiye bir kâsd ede

Qoy bu yolda yâ Rasûl cânım gide"

Hz. Ebû Bekir'in "Vârımı hem cânımı kıldım fedâ" ve "Qoy bu yolda yâ Rasûl cânım gide" sözleri, onun Hz. Peygamber'e bağlılığını anlatıcının açıklamasına ihtiyaç bırakmadan ortaya koymaktadır. Birinci şahıs söylemi, sahnedeki fedakârlığı ve gerilimi yoğunlaştırırken okuyucuyu da olayın doğrudan şahidi konumuna yaklaştırmaktadır.

Mağara sahnesinde konuşan kişiler Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir'le sınırlı değildir. Şair, yılanı da konuşturarak kıssaya menkıbevi ve dramatik bir nitelik kazandırır. Hz. Peygamber'in yılanı yönelik hitabı şöyledir:

“Der niçün küstâhlık etdiñ ey yılan
 Bu ne zahmetdir ki verdiñ dostuma
 Bî-edeblikle gelirsñ üstüme
 Git çekil etme eziyet bizlere”

Bunun üzerine yılanın “lisâna geldiği” belirtilir ve cevap doğrudan onun ağzından verilir:

“Yâ Rasûlallâh dedi ‘afv eyle sen
 Âşık u müştâkıñım şûride ben
 Çok zemândır beklerim bu mahzeni
 Dâimâ arzularım görmek seni
 [...]
 Ben işitdim nâm-ı pâkiñ evvelâ
 ‘Aşk-ı sūzânında oldum mübtelâ
 Ol zemândan şakladım cânım gibi
 Hübbuñu göñlümde imânım gibi”

Bu konuşmayla yılan, anlatıdaki sıradan bir tehlike unsuru olmaktan çıkarılarak Hz. Peygamber’e kavuşmayı bekleyen bir âşık hüviyetine büründürülür. Böylece önce tehlike ve çatışma üzerine kurulan sahne, yılanın konuşmasıyla birlikte muhabbet ve iştihak eksenine taşınır. “Âşık”, “müştâk”, “aşk-ı sūzân” ve “hubb” kelimeleri, bu dönüşümü sağlayan temel kavramlardır.

Dolayısıyla eserde baskın bir dış anlatıcının varlığından söz edilebilirse de anlatımın tek sesli olduğu söylenemez. “Söyledi”, “der”, “dedi” ve “lisâna geldi” gibi geçiş ifadeleriyle anlatıcı sözü Hz. Âmine’ye, Hz. Peygamber’e, Hz. Ebû Bekir’e ve hatta yılanı bırakmaktadır. Bu doğrudan konuşmalar, şahısların duygu ve düşüncelerini aracısız biçimde yansıtmakta; özellikle velâdet ve hicret bahislerindeki sahneleri hareketlendirmekte, olayların hissî ve dramatik tesirini artırmaktadır.

Medine şiiirlerinde anlatıcı, Hz. Peygamber’e ve kutsal şehre kavuşmayı arzulayan birinci şahıs konumundadır. “Görsem”, “özlerim”, “ağlarım”, “işte geldim” ve “arzuhalim” gibi ifadeler şahsî hasreti öne çıkarır. *Feryâdnâme* ve *İstimdâdnâme*’de ise “ben” yerini “biz”e bırakır. Şair kendisini bütün ümmetin sözcüsü olarak sunar. Böylece anlatıcı, tarih anlatıcısından âşığa; âşıktan müdafîye, müdafiden ümmet adına yalvaran bir temsilciye dönüşür.

İkinci şahıs hitapları da metnin temel üslup özelliklerindendir. “Ey ehl-i iman”, “ey birader”, “ihvân-ı din”, “ey âlem-i İslam”, “yâ İlâhî” ve “yâ Resûlallah” hitapları farklı muhatapları metne dâhil eder. Bazı bölümlerde okuyucuya öğüt verilirken bazı bölümlerde Allah’a dua, Hz. Peygamber’e niyaz ve muhaliflere meydan okuma söz konusudur. Muhatap değiştikçe kelime kadrosu ve söyleyişin sertlik derecesi de değişmektedir.

5.7. Dil Özellikleri

Eserin dili, muhteva ve anlatım amacı doğrultusunda değişen dört ayrı söyleyiş özelliği göstermektedir. Bunlardan ilki, mensur mukaddimede görülen yoğun tamlamalı ve polemik

niteliği taşıyan dildir. Müellif, esere klasik dinî nesrin söz varlığıyla kurulmuş uzun bir münâcât cümlesiyle başlar:

“Ey kıdem ve beğâsında ve vahdâniyyet-i mutlakasında ehl-i îmânın şekk ve şübhesi olmayan vâcibü'l-vücûd, ey havâdis-i kevnîyye ve havâtır-ı zihniyyenin ve âvâlim-i mahsûse ve şûunât-ı ma'kûlenin dâire-i vüs' ve ihâtasından münezzeh ve kayyümiyyet-i ferdâniyyesiyle muğaddes olan ma'bûd...”

“Vâcibü'l-vücûd”, “havâdis-i kevnîyye”, “havâtır-ı zihniyye”, “avâlim-i mahsûse”, “şûunât-ı ma'kûle” ve “kayyümiyyet-i ferdâniyye” gibi Arapça-Farsça tamlamalar, mukaddimenin söz varlığı ve cümle kuruluşu bakımından eserin diğer bölümlerinden daha ağır olduğunu göstermektedir. Mukaddimenin polemikçi yönü ise Hz. Peygamber'i hedef alan yayınlardan söz edilirken belirginleşmektedir:

“Ey ehl-i îmân, ekfer-i ibâd olan münâfıkîn-i bed-nihâdın hadret-i fahr-i kâinât 'aleyhi efâlü't-ta'hiyyât efendimizin siyer-i şerîfeleri hakkında ta'addiyât ve tefevvühât-ı lisâniyye ve tecâvüzât-ı kâlemiyyede bulunduklarını nâtik bir takım evrâk-ı habîse görülmüyor.”

“Ekfer-i ibâd”, “münâfıkîn-i bed-nihâd” ve “evrâk-ı habîse” gibi küçültücü ifadeler, karşıt görüş sahiplerini itibarsızlaştırmayı amaçlayan sert bir savunma söylemi taşıdığını ortaya koymaktadır. Aynı yerde karşı tarafın yayınları “küfr ve nifâk”, “nifâk ve fesâd hutbeleri” ve “uzviyyât-ı mel'anetkârâne” gibi ifadelerle nitelendirilir. Dolayısıyla mukaddimenin ağır dili, eserin dinî savunma amacı ve polemik zeminiyle doğrudan ilişkilidir.

İkinci söyleyiş biçimi, siyer hadiselerinin aktarıldığı bölümlerde görülen ve mukaddimeye göre daha sade olan tahkiye dilidir. Bu kısımlarda uzun tamlamalar azalmakta, kısa cümleler, hareket bildiren fiiller ve zaman sırasına dayalı olay aktarımı öne çıkmaktadır. Hicret kararına ilişkin şu beyitlerde olaylar birbirini takip eden fiillerle anlatılır:

“Cümlesi toplandı dârü'n-nedveye

Başladı her bir şakiyy bir hîleye

Gitdiler 'nahnu vecednâ' îsrine

Düşdüler mahv-ı nübüvvet fikrine

Gireler birden o devlethâneye

Hep ihânet edeler cânâneye”

Burada “toplandı”, “başladı”, “gitdiler”, “düşdüler” ve “gireler” fiilleri, anlatının hareket merkezli biçimde ilerlemesini sağlar. Hz. Peygamber'in evinden ayrılması da benzer bir sadelikle aktarılır:

“Aldı peygamber Ebû Bekri refîk

Yâr-ı gâr-ı Ahmedî pîr-i şefîk

Bir avuç toprak şa'ub düşmânına

İttibâ' etdi Hudâ fermânına”

Beyitlerde Hz. Ebû Bekir'in yol arkadaşı olarak alınması, düşmanların üzerine toprak saçılması ve ilahî emre uyulması, ayrıntılı tasvirlerle başvurulmadan sıralanmaktadır. Bu nedenle siyer bölümlerindeki sadelik mukaddimenin ağır nesri ve hilye bölümünün sanatlı söyleyişiyle karşılaştırıldığında ortaya çıkan nispi bir sadelik olarak değerlendirilmelidir.

Üçüncü söyleyiş biçimi, Medine şiirleriyle hilye ve na't mahiyetindeki bölümlerde görülen sanatlı, sembolik ve tasavvufî dildir. Medine'ye hitaben yazılan şiirde şehir, kendisine seslenen canlı bir varlık hâline getirilir:

“Ey belde-i kudsî-binâ ey şehr-i firdevs-âşinâ
Olsun bütün kurbân saña Şevr ü Hîrâ, Mekke, Minâ
Ey şehr-i sultânü'l-kurâ kudretin senin pek mu'tenâ
Konmuş saña hayrû'l-verâ Allâh'a çok hâmd ü şenâ
Devlet senin 'izzet senin ey belde-i kudsî-binâ”

“Belde-i kudsî-binâ”, “şehr-i Firdevs-âşinâ” ve “şehr-i sultânü'l-kurâ” tamlamaları, Medine'nin kutsallık ve vuslat mekânı olarak tasvir edildiğini göstermektedir. Şehirle doğrudan konuşulması ve “Devlet senin, izzet senin” mısraının tekrarlanması, övgü ve hasret duygusunu kuvvetlendirmektedir. Medine'ye duyulan özlem, tasavvufî şiirin sevgili, vuslat ve mestlik söz varlığıyla da ifade edilir:

“Kûy-ı cânânım hayâliyle göjül mestânedir
Şafâ-i kalbim bugün cennet değildir yâ nedir”

Bu beyitte Medine “kûy-ı cânân” olarak adlandırılmakta, şairin gönlü “mestâne”, kalbi ise “cennet” olarak tasvir edilmektedir. Böylece coğrafi mekân, tasavvufî muhabbetin ve manevi vuslatın sembolüne dönüşmektedir.

Sanatlı ve tasavvufi dilin en yoğun örnekleri hilye bölümünde yer almaktadır. Hz. Peygamber'in alnı tasvir edilirken fiziksel bir özellik, levh-i mahfûz ve Kur'an ayetleriyle ilişkilendirilir:

“Levh-i şimîn cebhe-i fâhr-i cihân
Levh-i mahfûzdan verir remz ü nişân
Hatt-ı kudretle yazılmış dürr-i cebî
Kâne hâzâ rahmeten li'l-'âlemîn
Alnının mihrâbına yazmışdı Hâkk
Ve'd-đuhâ ve'l-leyl o Rabbü'l-felağ”

Burada alın “levh-i sîmîn” ve “mihrab”, yüz ise ilahî hakikatlerin okunduğu bir levha olarak tasavvur edilmektedir. “Levh-i mahfûz”, “hatt-ı kudret” ve “remz ü nişân” ifadeleri, fiziksel tasviri metafizik bir anlam alanına taşımaktadır. Kaşların anlatıldığı beyitlerde de hilye tasviri tasavvufi aşk söylemine dönüşür:

“Kıblegâh-ı âşıkandır ebruvân
Hem penâh-ı sâdıktandır ebruvân
Nokta-i sırr-ı ezeldi o makâm
Ehl-i 'irfân ândan aldı ders-i tām”

Kaşların “âşıkların kıblesi” ve “sâdıkların sığınağı” şeklinde nitelendirilmesi, hilye geleneğinin maddi tasvirle sınırlı kalmadığını göstermektedir. “Âşık”, “sâdık”, “sırr-ı ezel” ve “ehl-i irfân” kelimeleri, tasvirin tasavvufi çağrışımlarını güçlendirmektedir.

Dördüncü söyleyiş biçimi ise *Feryâdnâme* ve *İstimdâdnâme* bölümlerinde belirginleşen doğrudan, yüksek heyecanlı, dini ve siyasi hitabet dilidir. *Feryâdnâme*'de soru cümleleri, emir kipleri, ünlemler ve tekrarlanan nakaratlar aracılığıyla okuyucuya doğrudan seslenilir:

“Revâ mı şân-ı îmânı sefâhatle hebâ kılmak
Revâ mı mümine böyle hâkâretle sefîl olmak
Revâ mı bâğ-ı tevîde hazân-ı küfr ile solmak
Revâ mı şevket-i İslâm mezelletle zevâl bulmak
Uyan ey ‘âlem-i İslâm uyan Allâh için olsun
Gözet nâmûs-ı Kur’ân’ı Rasûlullâh için olsun”

“Revâ mı” sorusunun art arda tekrarlanması, anlatımı sorgulayıcı ve kışkırtıcı hâle getirirken “uyan” ve “gözet” emirleri şiiri toplumsal seferberlik çağrısına dönüştürmektedir. Siyasi muhteva, Balkan Savaşları’nın taraflarının açıkça anılmasıyla daha görünür hâle gelir:

“Revâ mı sırb ile bulgâr, karatağ kâfiri, yünân
Kese şüdyân-ı nisvânı, ede ma’sûmları püryân”

Sırp, Bulgar, Karadağlı ve Yunan unsurlarının doğrudan zikredilmesi, kadınlar, çocuklar, esirler, camiler ve vatan üzerinden oluşturulan mağduriyet anlatısı, bu bölümün güncel siyasi hadiselerle ilişkisini açıkça göstermektedir. Şair yalnızca dış düşmanı suçlamaz, İslâm toplumundaki ayrılık ve çözülmeyle de sert bir özeleştiri diliyle ele alır:

“Esâs tevîd iken bilmem neden biz iftirâk etdik
Vaîfe mutlakâ hıfz-ı vatanken biz nifâk etdik
Hâkâretle nâzar kıldık bu dîne çok şikâk etdik
Esîr olduk şalîbe eñ nihâyet ihtinâk etdik”

“Tevhid-iftirak”, “vatan-nifak” ve “din-şikak” karşıtlıkları, siyasi yenilgiyi dini ve ahlaki çözümlerle açıklayan bir söylem meydana getirmektedir. Birinci çoğul şahsın kullanılması, eleştirinin bütün İslâm toplumuna yöneltilmesini sağlar.

İstimdâdnâme'de ise siyasi felaket, Hz. Peygamber’e yöneltilen yardım ve şefaât talebiyle birleştirilir. Şair, dönemdeki kayıpları kendi verdiği rakamlarla ifade ettikten sonra her bendin sonunda aynı yakarışı tekrarlar:

“Bugün üçyüz bin İslâm kesdi kâfirler bu ümmetden
Hemân üçyüz bin efrâd da esîr oldu bu milletden
Yedi yüz bin vatansız inleşür cevri ü sefâletden
Figân eyler nice milyonca mü’minler bu dehşetden
‘Umûmen ‘âlem-i İslâm naşîb ister şefâ’atden
Yeter küffâra çiğnetme bizi ey şanlı peygamber”

Buradaki rakamlar şairin yaşanan felaketin büyüklüğünü göstermek amacıyla kullandığı metin içi beyanlar olarak değerlendirilmelidir. “Bugün”, “ümmet”, “millet”, “vatansız”, “dehşet” ve “âlem-i İslâm” kelimeleri şiiri güncel hadiselerle ilişkilendirirken “Yeter küffâra çiğnetme bizi”

nakaratı metne feryat, dua ve siyasi çağrı niteliklerini birlikte kazandırmaktadır. Böylece eserin dili, muhtevadaki değişime paralel biçimde ağır polemik nesrinden sade tahkiyeye, sanatlı ve tasavvufi tasvirden doğrudan dini ve siyasi hitabete doğru değişmektedir.

Mensur mukaddimede uzun cümleler, Arapça ve Farsça tamlamalar ve anlamca yakın kelimelerin art arda sıralanması dikkat çeker. “Sîret-i şenî’a”, “tabiat-ı leîme”, “ervâh-ı habîse”, “eşbâh-ı hasîse” ve “vücûd-ı mefsedet-âlûd” gibi sıfat zincirleri, muhaliflerin ahlaki bakımdan mahkûm edilmesini sağlar. Nesirdeki bu yoğunluk, müellifin öfkesini ve savunma arzusunun yansıtır.

Siyer anlatısında dil belirgin biçimde sadeleşir. “Çün”, “hem”, “meğer”, “der-akab”, “dedi”, “geldi”, “gördü” ve “eyledi” gibi fiiller olay akışını sağlar. Birçok beyit kısa ve açık cümlelerden meydana gelir. Müellifin “mümkün mertebe sade” yazma niyeti en fazla bu bölümlerde gerçekleşmiştir. Fevzi’nin sadelik iddiası, terimsiz bir konuşma dili anlamına gelmez. Sadelik, karmaşık bir kaynak tartışması yerine açık taraf tutma, düzenli olay aktarımı ve duygusal mesajın tereddütsüz iletilmesiyle ilgilidir.

Hilye kısmında Arapça ve Farsça kelime ve terkiplerin sayısı yeniden artar. Bununla birlikte şair, geleneksel hilye terminolojisini her zaman açıklamaz bırakmaz. Bazı terimlerin Türkçe karşılığını verir, bazılarını ise gündelik dilde bilinen kelimeler ve somut tasvirler aracılığıyla açıklar. Hz. Peygamber’in ten rengini “Türkçede buğday beniz derler buna” şeklinde ifade etmesinin yanı sıra, “hıbre” adı verilen kumaşı “Türkçede derler alaca kumaş” sözleriyle tanıtır. Nübüvvet mührünün üzerindeki Arapça ibareyi “Türkçesi Allâhü a’lem şöyledir” diyerek manzum biçimde tercüme eder. “Şârib” terimini “bıyık” kelimesiyle açıklarken “dahmü’l-izâm” teribini “kemikler hep iri”, “pehlivânâne” ve “güçlü kuvvetli” ifadeleriyle somutlaştırır. Elbise tasvirinde “kamîs”i gömlek, entari ve cübbeyle karşılaştırır; “kînâ”ı ise “bir nev’-i dülbend” olarak tanımlayarak nasıl kullanıldığını anlatır. Böylece eser, ilmî ve geleneksel hilye terminolojisiyle geniş okuyucu kitlesinin anlayabileceği Türkçe arasında açıklayıcı bir bağ kurar.

Feryâdnâme’de “hürriyet”, “millet”, “hükûmet”, “vatan”, “terakki”, “neşriyat”, “misyoner”, “serbest”, “pâyitaht” ve “efrâd-ı İslâm” gibi son dönem Osmanlı düşünce ve siyaset dilinde belirginlik kazanan kelimeler öne çıkar. Bunların “küfür”, “iman”, “tevhit”, “şeriat”, “nifak”, “şefaât” ve “tevessül” gibi klasik dinî kavramlarla aynı söylem içerisinde kullanılması, eserin geleneksel dinî terminoloji ile modern siyasal söz varlığını bir araya getiren geç dönem Osmanlı dilini yansıttığını göstermektedir.⁶⁷

5.8. Başlıca Üslup Özellikleri

Eserin en belirgin üslup özelliği karşıtlıklardan yararlanılmasıdır. Nur-zulmet, iman-küfür, ilim-cehalet, hak-batıl, tevhit-şirk, ittihat-iftirak, izzet-zillet, uyanıklık-uyku ve gül-hazan

⁶⁷ Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e uzanan süreçte Türk şiirinin söz varlığına giren veya yeni siyasal anlamlar kazanan hürriyet, millet, vatan, hükûmet, hak, adalet, hamiyet, medeniyet ve terakki gibi kavramlar hakkında bkz. Samet Çakmak, “Tanzimat Dönemi Türk Şiirinde Ulus İnşasına Doğru,” *The Journal of Social Sciences* 6, no. 39 (2019): 438–45; Hakan Yalab, “Şinasi, Namık Kemal ve Tevfik Fikret Medeniyet ile Edebiyat Bağlamında Nasıl Okunmalı?,” *Türk Dünyası Araştırmaları* 126, no. 249 (2020): 323–32; Ahmet Uslu, “Namık Kemal ve Şair Eşref’in Şiirlerinde Hürriyet,” *Kültür Araştırmaları Dergisi* 20 (2024): 28–56; Cafer Gariper ve Yasemin Küçükcoşkun, “Hürriyet Kasidesi’nin Değerler Dizgesi Üzerinde Kimi Belirlemeler,” *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları* 9, no. 18 (2017): 127–41.

karşıtlıkları metnin düşünce yapısını biçimlendirmektedir. Hz. Peygamber nur, güneş, bahar, gül ve hayatla; inkâr ve toplumsal çözülme karanlık, gece, hazan, zehir ve ölümle ilişkilendirilir.⁶⁸

Teşbih ve istiareler özellikle hilye bölümünde yoğunlaşır. Hz. Peygamber'in yüzü, teni ve uzuvları gül, inci, ay, güneş ve yıldız gibi güzellik ve parlaklık bildiren unsurlarla anlatılır. Yüzünün rengi "Fal'at-ı vech-i âbîb-i tâbnâk / Kırmızı gülle karışmış dürr-i pâk" sözleriyle kırmızı güle karışmış temiz bir inciye benzetilir; devamında "Reng-i buğdâyî ve lâkin gül gibi / Gül idi vech-i vecîh-i encebi / Vech-i pâki bedr idi bî-irtiyâb / Gül yanağı şemse vermişdi hicâb" denilerek yüzü dolunayla özdeşleştirilir ve yanağının parlaklığı karşısında güneşin utandığı belirtilir. Bu tasvirlerde ay ve güneş yalnızca güzellik ölçüsü olarak kullanılmaz; "Mehcebininden alur nûru kamer / Zerrelerinden pür-ziyâdır baîr ü berî" beyitlerinde ayın nurunu Hz. Peygamber'in alnından aldığı ifade edilerek benzetmenin yönü tersine çevrilir. Kaşlar da önce hilale benzetilir, ardından mihrab ve kible kavramlarıyla manevi bir anlam kazanır: "Kaşları heybetde sûrânî mişâl / Mutlakâ ândan alınmışdı hilâl" ve "Hâsılı mihrâb-ı âbrûsu âni / Kıblegâhıdır bütün üftâdeni / Kıblegâh-ı âşîkândır ebruvân / Hem penâh-ı şâdîkândır ebruvân". Böylece kaşın biçimi hilalle ilişkilendirilirken "mihrab" ve "kıblegâh" istiareleri onu âşıkların manevî yöneliş merkezine dönüştürür. Ağız ve dudak tasvirinde de "Hâkka-i la'l idi gûyâ gonca-fem" denilerek ağız gonca ve yakut bir kutuyla ilişkilendirilir; "Gül dehenler bâb-ı mâ evhâ idi" mısraıyla vahyin tebliğ edildiği kapı olarak temsil edilir. Dişler ise "O Rasûlün dişleri dürdânesi / Nûr idi ağzında her bir dânesi" ve "Çok da seyrek şanma o kevkebleri / Hâkka-i adâletle yaratmış ânları / Şöyle ki dendân-ı reng-i yâsemîn / Hâkka-i la'l içre bir dürr-i sîmîn" beyitlerinde inci tanelerine ve yıldızlara benzetilir. Bu benzetmelerde yüz güzelliği nurla, kaşlar manevî yönelişle, ağız vahyin tebliğiyle ve dişler gökyüzünün parlak unsurlarıyla birleştirilmiştir.

Hz. Peygamber'in bedeni, yürüyüşü ve kokusu anlatılırken de fizikî özellikler kozmik ve manevî çağrışımlarla genişletilir. Bedeninin görünüşü "Laîm ü şâhmı pek kavîyy pek tâbnâk / Tâze güllerden mutarrâ cism-i pâk / Hem muşaffâ hem mücessem nûr idi" beyitleriyle tasvir edilir; böylece ten, taze güllerle bezenmiş ve cisimleşmiş bir nur olarak gösterilir. Yürüyüşünün sürati ise semavî bir inişe benzetilir: "Sür'at-ı seyr-i cenâb-ı Ahmedî / Şanma ki hoşmakla meşy etmek idi / [...] / Şöyle ki gökden nüzûl eyler gibi / Meşy ederdi gördüler o kevkebi". "Gökten nüzûl" benzetmesi ve Hz. Peygamber'in "kevkeb" olarak anılması, yeryüzündeki yürüyüşü göksel bir hareket görünümüne kavuşturur. Koku tasvirinde ise misk, gül, ıtır ve amber bir arada kullanılır: "Koşusundan mest olurlar ins ü cinn / Şemmesinden zevk alır âhû-yı Çin / Misk idi gûyâ şîyâb-ı emcedi / Gülden a'lâ vü 'ıttırdan şâf idi / Şanki kisve gül ile mensûc idi / Zann edersin 'ıtır ile memzûc idi / Her ne mess etse vücûd-ı envere / Koşması fâ'îkdi bû-yı 'anbere". Elbiselerin miske benzetilmesi, gül ve ıtır ile dokunmuş gibi gösterilmesi ve kokusunun amberden üstün tutulması, güzel kokuyu duyusal bir özellik olmaktan çıkararak peygamberî varlığın kalıcı tesirinin işareti hâline getirir. Dolayısıyla hilyedeki ay, güneş, yıldız, gül, inci, mihrab, gonca, misk ve ıtır imgeleri yalnızca söyleyiş süsleyen benzetmeler değildir; bunlar Hz. Peygamber'in fizikî güzelliğini, hidayet kaynağı oluşunu ve kâinat içindeki seçkin manevî konumunu birlikte ifade eden bütünlüklü bir imge düzeni meydana getirir.

Mübalağa, na't ve hilye üslubunun önemli bir unsurudur. Güneş ve ayın Hz. Peygamber'in nurunun yanında zerre sayılması, meleklerin onun ayağına yüz sürmesi, kokusundan insanların ve cinlerin mest olması, bir defa görenin bütün benliğini kaybetmesi gibi ifadeler tarihî gerçeklik iddiasından çok sevginin sınırsızlığını dile getirir.

⁶⁸ Emine Yeniterzi, "Divan Şiirinde Hz. Peygamber'in İsim ve Sıfatları: Esmâ-i Nebî," *Kutlu Doğum Haftası II*, 1-7 Ekim 1990 (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 87-100.

İktibas ve telmihler de yaygın biçimde kullanılmıştır. “Mâ yantıku”, “el-yevme ekmeltü leküm”, “ve’d-duhâ”, “ve’l-leyl”, “kâbe kavseyn”, “fe’hla” ve “rahmeten li’l-âlemîn” gibi Kur’an ibareleri beyitlerin içine yerleştirilir. Hz. Âdem’in tevbesi, Hz. Mûsâ’nın yed-i beyzâsı, Hz. Yûsuf’un güzelliği, Hz. Eyyûb’un sabrı, Nemrut, Firavun ve Hâmân gibi şahıs ve hadiselerle yapılan telmihler eserin anlam alanını genişletir.

Tekrar ve paralel söyleyiş özellikle hitabet bölümlerinde etkilidir. “Revâ mı”, “neden”, “uyan”, “gözet”, “medet” ve “yeter” kelimeleri art arda kullanılır. Bu tekrarlar şairin düşüncesini pekiştirdiği gibi okuyucu üzerindeki duygusal baskıyı da artırır. Feryâdnâme’deki sorular, okuyucuyu cevap vermeye değil, kendisini sorgulamaya ve harekete geçmeye çağırır.

Eserde öğretici ifadeler de geniş yer tutmaktadır. “İbret al”, “tarihten öğren”, “dikkat eyle”, “sakın”, “oku” ve “bil” emirleri, anlatının açıklayıcı yönünü belirginleştirir. Şair, okuyucunun yalnızca Hz. Peygamber’in güzelliğini seyretmesini değil, onun ahlâkını ve davranışlarını benimsemesini ister. Bu sebeple hilye estetik bir portre olduğu kadar bir ahlâk ve beden terbiyesi metnidir.

6. Tarihi Anlatının Güncel İşlevi

Şümûsü’s-Safâ’nın ayırt edici tarafı, Hz. Peygamber’in hayatını güncel siyasi ve toplumsal meselelerle ilişkilendirmesidir. Siyer anlatısı eserde kendi başına bir tarih bilgisi olarak bırakılmamıştır. Hz. Peygamber’in tevhidi hâkim kılması, müşriklere karşı sabretmesi, hicret sırasında gösterilen fedakârlık, ensar ile muhacir arasındaki dayanışma ve Medine’de kurulan dinî toplum, çağdaş Müslümanların içinde bulunduğu durumla karşılaştırılmıştır.

Şairin tarih anlayışında Hz. Peygamber dönemi, dinî tevhidin, ahlâkî olgunluğun ve toplumsal bütünlüğün gerçekleştiği ideal zaman dilimidir. Bu ideal geçmiş, özellikle *İstimdâdnâme*’de câhiliye dönemiyle karşılaştırılarak anlatılır. Hz. Peygamber’in tebliğiyle küfür ve cehaletin ortadan kalktığı, insanların İslam etrafında birleştiği ve bütün zamanın imanla anlam kazandığı belirtilir: “Seniñ ahlâkıñ eylerken cihâna ser-te-ser fermân / Olurken şark u ğarb dîn-i hidâyet-mendiñe kırbân / Gidüb küfr ü cehâlet, Âdem’e gelmiş iken ‘irfân / [...] / Ne hoş günlerdi o demler, zemîn îmân, zemân îmân”. “Zemîn îmân, zemân îmân” ifadesi, Hz. Peygamber döneminin iman, irfan, ahlak ve adaletin hâkimiyetiyle tanımlandığını göstermektedir. Şairin geçmişe yönelişi kronolojik bir özlemde ziyade normatif bir tarih anlayışına dayanır. Hz. Peygamber devri, sonraki dönemlerin değerlendirileceği ahlâkî ve toplumsal ölçüyü meydana getirir.

Bu ideal geçmişin karşısına son dönem Osmanlı toplumunun içinde bulunduğu dağınıklık ve mağlubiyet yerleştirilir. Şair, Hz. Peygamber döneminin “şanlı” ve “safalı” günleriyle kendi zamanındaki güçsüzlük arasında açık bir karşıtlık kurar: “O şanlı ümmetiñ şanlı şafalı günleri noldu / Tebeddül eyledi dünyâ yine eski demi buldu / Ğarîb ümmetleriñ şimdi dâ’îf ü nâtüvân oldu / Gönül milkinde gülzâr-ı ümîdiñ gülleri soldu / Kûlûb-ı mü’minîne zulm ile hicrân u kan tıldu”. Buradaki “günleri noldu” sorusu, geçmişle bugün arasındaki kopuşu vurgularken “tebeddül”, “za’îf”, “nâtüvân”, “zulüm”, “hicrân” ve “kan” kelimeleri mevcut dönemin çözülme söz varlığını oluşturur. Böylece siyer anlatısındaki ideal ümmet tablosu ile şairin yaşadığı dönemin parçalanmış toplumsal yapısı karşı karşıya getirilir. Geçmişin düzeni tevhid ve imanla, bugünün şartları ise ayrılık, güçsüzlük ve mağlubiyetle temsil edilir.

Şair, yaşanan mağlubiyetleri yalnızca dış düşmanların askerî gücüyle açıklamaz. O felaketin asıl sebeplerini Müslüman toplumun kendi içindeki ahlâkî ve siyâsî çözümlerde arar.

Feryâdnâme'de bu özeleştirici "Esâs tevhid iken bilmem neden biz iftirâk etdik / Vâzife mutlakâ hıfz-ı vatanken biz nifâk etdik / Hâkâretle nazar kıldık bu dîne çok şikâk etdik / Esîr olduk şâlîbe en nihâyet ihtinâk etdik" beyitleriyle dile getirilir. Tevhidin karşısına iftirakın, vatanı koruma vazifesinin karşısına nifakın yerleştirilmesi, siyasî yenilginin dinî birlikten ve ortak sorumluluk bilincinden uzaklaşmanın sonucu olarak yorumlandığını göstermektedir. Şairin "biz" zamirini kullanması da eleştiriyi dışarıdan yöneltilen bir suçlama olmaktan çıkararak toplu bir hesaplaşmaya dönüştürür. Bu tavır, "Kabahat bizdedir yâhû ne devletde ne milletde / Bütün efrâd-ı İslâmın gözi gönli sefâhatde" sözlerinde daha da belirginleşir. Burada yönetim veya soyut bir millet düşüncesi suçlanmamakta; dinî ve ahlâkî sorumluluk doğrudan toplumun fertlerine yüklenmektedir.

Şairin tarihî değişimi açıklarken başvurduğu temel ilke, devletlerin yükseliş ve çöküşünü ahlaki sebeplere bağlamaktır. Bu anlayış, "Oku târîhden 'ibret al nedir bitmez bu nükteler / Neden nâbûd olub gitmiş 'aceb şatvetli devletler / Nedendir inkrâz bulmuş 'aceb o eski milletler / Bütün ahlâk-ı nâ-marziyyedir esbâb-ı zilletler" beyitlerinde açıkça ifade edilir. Tarih, burada geçmiş olayların kaydedildiği bir bilgi alanından çok, toplumların yükseliş ve çöküş sebeplerinin anlaşılacağı bir ibret zemini olarak değerlendirilir. "Satvetli devletler" ile "eski milletler" in yok oluşu, "ahlâk-ı nâ-marziyye"ye, yani makbul olmayan davranışların yaygınlaşmasına bağlanmaktadır. Bu sebeple son dönem Osmanlı toplumunun mağlubiyeti dinî bağlılığın zayıflaması, toplumsal birliğin bozulması, sefahatin yaygınlaşması ve vatanı koruma sorumluluğunun ihmal edilmesiyle açıklanır.

Geçmişin anlatılması, bugünün kusurlarını göstermekle sınırlı kalmaz. Şaire göre yeniden yükselişin temel şartı dine yönelmek, tevhid etrafında birleşmek ve dini-ahlaki sorumlulukları yerine getirmektir: "Emîn ol her terakkiye bizi erdirecek dîndir / Bize enzâr-ı düşmânda şecâat verecek dîndir / Bütün mağhûr edip düşmenleri kesdirecek dîndir / Yabancı kaldığı anda bizi kahr edecek dîndir". Din, bu beyitlerde geçmişte kalmış bir değer olarak değil, terakkiyi, cesareti ve toplumsal direnci sağlayacak etkin bir kuvvet olarak görülür. Dinden uzaklaşmak mağlubiyetin, ona yeniden bağlanmak ise kurtuluşun sebebidir. *Feryâdnâme* boyunca tekrarlanan "Uyan ey 'âlem-i İslâm uyan Allâh için olsun / Gözet nâmûs-ı Kur'ân'ı Rasûlullâh için olsun" nakaratı da bu tarih yorumunu doğrudan bir eylem çağrısına dönüştürür. Dolayısıyla eser, ideal geçmiş hatırlatır ve tevhid, ahlâk, ittihat, vatanın korunması ve Kur'an'a bağlılık temelinde geleceğe yönelik bir kurtuluş programı ortaya koyar.

Eserin bu tarih anlayışı, polemikçi kuruluşundan ayrı düşünülemez. Polemik öncelikle Hz. Peygamber'in siyerine yönelik fikri ve neşri saldırılara karşı yürütülür. Bu yayınlara verilecek cevabın yöntemi, karşıt görüşleri teorik olarak tartışmaktan çok Hz. Peygamber'in hayatını ve vasıflarını yeniden anlatmaktır. Hz. Peygamber'in vasıflarını anlatmak, müminlerin imanını güçlendiren ve inkârcı söylemin etkisini kıran bir karşı söylem olarak düşünülmüştür. Polemik eserde tek yönlü değildir. İlk yönü Hz. Peygamber'e yönelik saldırılarda bulunan yayın çevrelerine, ikinci yönü Müslüman toplumun dinî ve ahlâkî ihmallerine, üçüncü yönü ise Osmanlı topraklarına saldıran Balkan devletlerine çevrilmiştir. Şair dış düşmanı "Revâ mı Sırb ile Bulğâr, Qaratağ kâfiri, Yûnân / Kese şüdyân-ı nisvânı, ede ma'sûmları püryân" sözleriyle açıkça adlandırırken Müslüman toplumun durumunu da "Kabahat bizdedir" diyerek içeriden eleştirir. Bu nedenle eserdeki polemik yalnızca dışarıdan gelen saldırılara cevap verme amacı taşımaz, ümmeti kendi kusurlarıyla yüzleştiren bir iç tenkit niteliği de kazanır. Siyer anlatısı, tam bu noktada tarihi bir hatırlama biçiminden toplumsal eleştiri aracına dönüşür. Hz. Peygamber dönemi birlik, ahlak ve hidayet modelini sunulurken mevcut toplum bu ölçüye göre sorgulanır ve gelecekteki kurtuluş da aynı değerlerin yeniden kazanılmasına bağlanır.

Sonuç

İnceleme sonunda *Şümûsü's-Safâ'nın* tertibindeki seçiciliğin, eserin yazılış amacı ile doğrudan ilişkili olduğu anlaşılmıştır. Mustafa Fevzi, Hz. Peygamber'in hayatını doğumdan vefata kadar kesintisiz biçimde anlatmayı hedeflememiştir. Doğum, hicret, hilye ve şemâil bölümlerini tercih ederek okuyucunun peygamber tasavvurunu belirleyecek sahneler ile vasıflar üzerinde durmuştur. Hicret, olayların birbirini takip ettiği ana tarihî anlatıyı oluşturur. Hilye ve şemâil ise bu anlatıyı Hz. Peygamber'in görünüşü, davranışları ve ahlâkı çevresinde genişletir. Eserdeki konu dağılımı, kronolojik bütünlükten çok okuyucuda muhabbet ve bağlılık meydana getirme düşüncesine göre düzenlenmiştir.

Mustafa Fevzi'nin polemik yöntemi de bu tercih üzerinden anlaşılabilir. Müellif, mukaddimede Hz. Peygamber'e yönelik yayınlardan duyduğu rahatsızlığı açıkça dile getirdiği hâlde bu yayınlardaki iddiaları eser boyunca sırayla tartışmaz. Bunun yerine Hz. Peygamber'i nübüvveti, mucizeleri ve ahlâkıyla anlatır. Böylece cevap, muhalifin ileri sürdüğü görüşlerin çevresinde kurulmaz; müellifin doğru kabul ettiği peygamber tasavvuru esas alınır. Şiirin görevi burada tartışmayı sonuçlandırmaktan çok okurun zihninde ve duygularında karşı bir anlatı kurmaktır. "Münkirlere rağmen" sözü, bu anlatının kime karşı kaleme alındığını bildirirken "kulûb-ı müminîn" ifadesi asıl muhatabı belirler. Eserin hitap ettiği kesim, şüphe içindeki tarafsız okurdan önce inancını koruması istenen Müslüman topluluktur.

İzhâr-ı Hakikat ile *Şümûsü's-Safâ'nın* aynı yıl yayımlanması, Mustafa Fevzi'nin iki ayrı cevap yolu benimsediğini düşündürmektedir. İlk eserde Abdullah Cevdet ve Dozy kaynaklı görüşlere doğrudan karşılık verilir. *Şümûsü's-Safâ'da* ise savunma, Hz. Peygamber'in hayatını ve vasıflarını yeniden anlatma yoluyla yürütülür. Bu ayırım, eserin neden sistemli bir reddiye biçiminde yazılmadığını da açıklar. Müellif, mensur metinde tartışmaya yönelmiş, manzum eserde inananların peygamberle kurduğu bağı kuvvetlendirmeyi seçmiştir. Dolayısıyla şiir, reddiyenin manzum biçimi sayılmamalıdır. Şiir burada polemğin başka bir cephesini oluşturur.

Eserde mesnevi, kaside, kıta ve nakaratlı bentlerin bir arada kullanılması da anlatıcının değişen tavrıyla ilgilidir. Mesnevi bölümlerinde hadiseler aktarılır, hilyede tasvir ağır basar, Medine şiirlerinde özlem öne çıkar, *Feryâdnâme'de* anlatıcı doğrudan topluma seslenir. Nazım biçimindeki değişme, okuyucunun metin karşısındaki konumunu da değiştirir. Okuyucu kimi yerde bir hadiseyi takip eder, kimi yerde Hz. Peygamber'in vasıflarını zihninde canlandırır, kimi yerde de yöneltilen çağrının muhatabı olur. Eserin parçaları arasındaki birlik, aynı nazım biçiminin sürdürülmesiyle değil, okuyucunun bilgi, duygu ve davranış dünyasına yönelen bu aşamalı hitapla sağlanmıştır.

Feryâdnâme ve *İstimdâdnâme*, siyer bölümlerinin güncel hadiselerden ayrı okunamayacağını gösterir. Hz. Peygamber dönemi tevhidin ve ortak sorumluluk bilincinin ölçüsü olarak ele alınırken Balkan Savaşları sırasındaki Osmanlı toplumu bu ölçüye göre sorgulanır. Şair, yenilgiyi düşman devletlerin saldırılarıyla açıklamakla yetinmez. "Kabahat bizdedir" diyerek hesabı Müslüman toplumun içine çevirir. İftirak, nifak, sefahat ve vatanı koruma vazifesinin ihmali mağlubiyetin sebepleri arasında sayılır. Bu yaklaşımda siyer, geçmiş hakkında bilgi veren bir anlatının sınırlarını aşar ve mevcut toplumun eleştirildiği bir ölçü hâline gelir. Geçmişe dönüş arzusu da eski günlere duyulan özlemle sınırlı kalmaz; tevhidin ve sorumluluk bilincinin yeniden kazanılması talebine bağlanır.

Mustafa Fevzi'nin Nakşibendî-Hâlidî çevresiyle ilişkisi, metindeki muhabbet, tevessül ve irşat anlayışının düşünce zeminini açıklar. Bununla beraber eserin kuruluşunu doğrudan tarikat

mensubiyetine bağlayacak bir belge bulunmamaktadır. Bu ilişki, müellifin öteki eserlerinde kullandığı kavramlarla *Şümûsü's-Safâ*'daki anlatım tercihleri arasındaki süreklilik üzerinden kurulabilir. Menâkıb ve şemâil geleneğinden gelen dil, dönemin matbuat polemikleri içinde yeni bir muhataba yönelmiştir.

Şümûsü's-Safâ, manzum siyer geleneğinin II. Meşrutiyet yıllarında hangi ihtiyaca cevap verebildiğini somut biçimde açıklayan bir metindir. Mustafa Fevzi, geleneğin nazım biçimlerini korurken bunları 1913'ün fikri çatışmaları ve savaş şartları içinde kullanmıştır. Eserin tarih yazıcılığı bakımından ayırt edici yanı yeni belgeler vermesinde veya kaynak tenkidi yapmasında aranamaz. Onun tercihi, siyer malzemesini seçerek dönemin Müslüman okuyucusuna bir peygamber tasavvuru kazandırmak ve yaşanan toplumsal çözölmeyi bu tasavvur üzerinden değerlendirmektir. Bu sebeple *Şümûsü's-Safâ*, son dönem Osmanlı manzum siyerinin geçmişi aktarmanın yanında güncel tartışmaya katılan ve kendi okuyucusuna yön tayin eden bir anlatı biçimine dönüştüğünü düşündürmektedir.

Kaynakça

- Akbulut, Fikri. "Kâtib Mustafa Fevzi b. Nu'mân Efendi'nin (ö. 1344/1925) Hayâtı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri." Yüksek lisans tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2006.
- Akman, Zekeriya. "Kılıczâde Hakkı'nın Siyer Yazıcılığı ile İlgili Görüşleri." *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14, no. 26 (2012): 55-73. <https://doi.org/10.17335/suifd.32586>.
- Assmann, Jan. "Collective Memory and Cultural Identity." *New German Critique*, no. 65 (1995): 125-133. <https://doi.org/10.2307/488538>
- Ay, Ümran. "Münîrî (Öl. 1521?)'nin Manzum Siyer-i Nebî'si Cilt. 1 (İnceleme-Metin)." Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2007.
- Ayverdi, İlhan. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı İktisadi İşletmesi, 2010.
- Bars, Mehmet Emin. "Sözlü Kültür Paradigması Üzerine Bir Değerlendirme." *Bingöl Araştırmaları Dergisi* 22 (2025): 49-72.
- Bıyıklı, Murat, ve İsmail Yıldırım. "Son dönem Osmanlı tezkirecilerinden Çaylak Tevfik ve Siyer-i Nebî'si (inceleme-çeviri yazı)." *Kayseri Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4, no. 2 (2022): 76-113. <https://doi.org/10.51177/kayusosder.1168100>.
- Bilgin, Muharrem Samet. "Türkçe Siyer Yazıcılığında Dozy Etkisi". *Türkiye'de Tüm Yönleri ile Siyer Çalışmaları Sempozyumu Tebliğler Kitabı I*. İstanbul: Meridyen Destek Derneği, 2016.
- Bilgin, Muharrem Samet. "Dozy'ye Yazılan Türkçe Reddiyeler." Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, 2013.
- Çakmak, Samet. "Tanzimat Dönemi Türk Şiirinde Ulus İnşasına Doğru." *The Journal of Social Sciences* 6, no. 39 (2019): 438-445. <https://doi.org/10.16990/SOBIDER.5109>
- Çam, İrfan Davut. "Tartışmalı Bir Eser: Târîh-i İslâmiyyet ve Yasaklanış Süreci." *İslam Araştırmaları Dergisi*, no. 30 (2013): 109-122.
- Çoğ, Mehmet. "II. Meşrutiyet Dönemi İslâm Tarihçiliği (1908-1918)." Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2004.
- Çorak, Reyhan. "Münîrî'nin (öl. 1521?) Manzum Siyer-i Nebî'si Cilt 2-3 (İnceleme-Metin)." Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2010.
- Düzceli Yusuf Suad. *Akve mü's-Siyer: Cevab; İctihad Gazetesindeki Kılıczâde Hakkı İmzalı Makaleye*. İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaası, 1331.
- Erdem, Mehmet. "Seyyid İbrahim Hasib Uşşakızade'nin 'Siyerü'n-Nebî'si (2 cilt)." Yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi, 2000.
- Erkan, Mustafa. "Erzurumlu Mustafa Darîr'in Edebiyat ve Kültürümüze Tesirleri." *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, no. 32 (2014): 65-78.
- Erkan, Mustafa. "Sîretü'n-Nebî (Tercümetü'z-Zarîr)." Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 1986.
- Ermurat, Ahmet. "Muhammed'in Manzum Siyer-i Nebî'si (İnceleme-Metin)." Yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi, 2019.
- Erşahin, Seyfettin. "Osmanlı Toplumunun Hz. Muhammed Hakkındaki Bilgi Kaynakları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi." *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 18, no. 3 (2005): 335-58.

- Fayda, Mustafa. "Siyer ve Megâzî," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* Cilt 37. İstanbul: TDV Yayınları, 2009, 319-324.
- Gariper, Cafer ve Yasemin Küçükcoşkun. "Hürriyet Kasidesi'nin Değerler Dizgesi Üzerinde Kimi Belirlemeler." *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları* 9, no. 18 (2017): 127-141. <https://www.ytearastirmalari.com/DergiPdfDetay.aspx?ID=289>
- Hatiboğlu, İbrahim. "Osmanlı Aydınlarınca Dozy'nin Târîh-i İslâmiyyet'ine Yöneltilen Tenkitler." *İslâm Araştırmaları Dergisi*, no. 3 (1999): 197-213.
- Hanioğlu, M. Şükrü. *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1981.
- İbn Manzur, Ebû'l-Fadl Cemâlüddin Muhammed b. Mükrim b. Manzur el-İfrikî el-Mısırî. *Lisânü'l-Arab I-XV*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1956.
- İzmirli, İsmail Hakkı, ve İsmail Hakkı Uca. *Siyer-i Celile-i Nebeviye: Mukaddemat*. Konya: Esra Yayınları, 1996.
- Karaca, Songül. "Süleyman Çelebi'nin Vesîletü'n-Necât'ı ile Lâmiî Çelebi'nin Mevlidü'r-Resûl'ünün Mukayesesi." *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 62, no. 2 (2022): 621-638. <https://doi.org/10.26650/TUDED2022-1182021>
- Kartal, Ahmet. "Eski Türk Edebiyat'nda Mesnevî." *Türkiye Araştırmalar Literatür Dergisi* 5, no. 10 (2007): 353-432.
- Kemikli, Bilal. *Süleyman Çelebi ve Mevlid*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2018.
- Kılıçzâde Hakkı. *Akvemü's-Siyer Münasebetiyle Yusuf Suad Efendi'ye Tahsîsen, Softa Efendilere Tamîmen Son Cevab*. İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi, 1331.
- Kılıçzâde Hakkı. "Tenkid-i Âsâr: Akvemü's-Siyer." *İctihad* 4, no. 66 (16 Mayıs 1329 [29 Mayıs 1913]): 1434-1439.
- Kiremitçi, Ferdi. "Türk İslam Edebiyatında Manzum Hicretnâmeler ve Mustafâ Fevzî b. Nu'mân'ın 'Hicret-i Habîb-i Rabbü'lÂlemîn' Başlıklı Mesnevisi." *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, no. 18 (2017): 333-402.
- Mazılıgüney, Rahman ve Kamil Ali Gıynaş. "Manzum Siyer Geleneğine Ek: Şîrâzî'nin Habb'ün-Nebât'ı." *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, no. 38 (2024): 563-76. <https://doi.org/10.29000/rumelide.1439698>.
- Numan, Mustafa Fevzi b., *Şümûsu's-Safâ fî Evsâfî'l-Mustafâ*. İstanbul: Tevsî-i Tıbbât Matbaası, 1331.
- Numan, Mustafa Fevzi b., *İzhâr-ı Hakikat*. İstanbul: Tevsî-i Tıbbât Matbaası, 1331.
- Öz, Şaban. "İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri." Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2006.
- Özfırat, Bayram. "Türk Edebiyatının Manzum İlk Siyeri: Velî'nin Sîretü'n-Nebî'si." *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, no. 12 (2014): 93-134.
- Özmen, Makbule. "Zâifî'nin Manzum Siyer-i Nebî'sinin Transkripsiyonlu Çevirisi ve İncelemesi." Yüksek lisans tezi, Ordu Üniversitesi, 2012.
- Öztürk, Ali. "Türk Edebiyatında Manzum Siyerler". *H. Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Editör Mehmet Mahfuz Söylemez. Cilt 1. Çorum: İslâmî İlimler Dergisi Yayınları, 2014, 245-248.

- Öztürk, Erdem Can. *Mustafâ Fevzî bin Nu'mân: Menâkıb-ı Haseniyye fî Ahvâlî's-Seniyye (İnceleme-Metin)*. Ankara: İKSAD Yayınları, 2021.
- Öztürk, Nuran. "Siyer Türü ve Siyer-i Veysî." Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi, 1997.
- Sürer, Fatma Nur. "Abdulfettah Şefkat Efendi'nin Manzûme-i Siyer-i Nebî'si (Metin-muhtevâ-tahlîl)". Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2016.
- Şahin, Mehmet. *Mustafa Fevzi B. Numan Hayatı Eserleri ve Dini Edebiyatla İlgili Şiirleri*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2023.
- Şahin, Mehmet. "Mustafa Fevzi B. Numan'ın Hayatı Eserleri ve Dinî Edebiyatla İlgili Şiirleri." Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, 2006.
- Şahin, Mehmet. "Mustafa Fevzi b. Nu'man ve Hz. Hüseyin Mersiyesi", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7, no. 4 (2020): 175-187.
- Top, Yılmaz. "Münîrî (öl. H.927/M. 1521)'nin Manzum Siyer-i Nebî'si (6. 7. cilt) (İnceleme-Metin)." Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2011.
- Tulum, Muhammed Emir. "Manzum Fetihnâmelerin Tarihî Kaynak Değeri." *Kadim*, no. 5 (2023): 1-17. <https://doi.org/10.54462/kadim.1197878>
- Uslu, Ahmet. "Namık Kemal ve Şair Eşref'in Şiirlerinde Hürriyet." *Kültür Araştırmaları Dergisi*, no. 20 (2024): 28-56. <https://doi.org/10.46250/kulturder.1401739>
- Uzun, Mustafa İsmet. "Fevzi Efendi, Kâtib," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 12. İstanbul: TDV Yayınları, 1995, 509-510.
- Uzun, Mustafa İsmet. "Muhammediyye." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 30. Ankara: TDV Yayınları, 2020, 583-584.
- Yalap, Hakan. "Şinasi, Namık Kemal ve Tefvik Fikret Medeniyet ile Edebiyat Bağlamında Nasıl Okunmalı?" *Türk Dünyası Araştırmaları* 126, no. 249 (2020): 323-332. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1400419>
- Yaman, Ahmet. "Siyer". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 37. İstanbul: TDV Yayınları: 2009, 316-319
- Yardım, Ali. "Hazreti Peygamberi Anlatan İlim Dalları ve Şemail Nev'i." *Diyanet Dergisi* 25, no. 4 (1989): 213-220.
- Yenilmez, Hasan. "II. Meşrutiyet Dönemi Türkçe İslam Tarihi Metinlerine Dair Açıklamalı Bir Bibliyografya Denemesi." *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11, no. 1 (2024): 29-61. <https://doi.org/10.33460/beuifd.1380358>.
- Yeniterzi, Emine. "Divan Şiirinde Hz. Peygamber'in İsim ve Sıfatları: Esmâ-i Nebî." *İçinde Kutlu Doğum Haftası II*, 1-7 Ekim 1990, 87-100. Ankara: TDV Yayınları, 1992.
- Yıldırım, İsmail. "Tezkire Yazarı Mehmed Tefvik'in Göz Ardı Edilmiş Siyer-i Nebî'si: Levâmî'ü'n-nûr." *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* 4, no. 2 (2020): 244-64. <https://doi.org/10.34083/akaded.744652>.
- Yıldız, Güllü. "II. Meşrutiyet Dönemi Siyer Müellifleri Arasında Geleneğin Sesi: Düzceli Yusuf Suad." *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, no. 29 (2010): 63-93.
- Yıldız, Sümeyye. "İbrahim Hanîf'in Siyer-i Mekkî'si (Varak: 1-62) (İnceleme-Tenkitli Metin-Tıpkıbasım)." Yüksek lisans tezi, Fatih Üniversitesi, 2011.

Summary

This study examines Mustafa Fevzi b. Nu'mân's *Şümûsü's-Safâ fi Evsâfî'l-Mustafâ* as a distinctive example of late Ottoman verse historiography and evaluates the work within the broader transformation of Turkish sîra writing during the late nineteenth and early twentieth centuries. The study proceeds from the assumption that verse sîra should not be treated merely as the poetic rendering of biographical information about the Prophet Muhammad. Rather, it constitutes a particular form of historical representation in which narration, praise, moral instruction, devotional expression, communal memory, and contemporary intervention are brought together. From this perspective, *Şümûsü's-Safâ* offers an important case for understanding how a classical literary form was refunctionalized in the changing intellectual, political, and print environment of the Second Constitutional Period.

The article first situates the work within the historical development of sîra and maghâzî writing and the emergence of Turkish literary sîra. It draws attention to the gradual incorporation of poetic and devotional forms into the transmission of the Prophet's life and discusses major examples of the Turkish verse sîra tradition from the fourteenth century onward. This historical framework shows that the tradition was never confined to a single formal model. Complete chronological sîras existed alongside works structured around particular episodes, themes, or literary genres such as mawlid, hilya, shamâ'il, hijra narratives, miracle accounts, and na't. By the late Ottoman period, this generic flexibility became particularly significant as traditional forms encountered new reading publics, print culture, reformist historical approaches, and polemical debates concerning Islam and the representation of the Prophet.

Within this context, the Second Constitutional Period appears as a moment of considerable plurality in sîra writing. Some authors emphasized source criticism, chronological clarity, simplified prose, and the human and social dimensions of the Prophet's life, whereas others continued to regard miracles, hilya, shamâ'il, and devotional narrative as legitimate and indispensable elements of prophetic history. The controversy generated by Reinhart Dozy's work, translated into Turkish by Abdullah Cevdet under the title *Târîh-i İslâmiyet*, intensified these debates. Critical and derogatory assessments of Islamic history and the Prophet stimulated numerous responses, refutations, and alternative historical narratives. Mustafa Fevzi's position within this environment differs from the more analytical responses of some contemporary intellectuals. Rather than constructing a systematic historiographical refutation, he defends the traditional conception of the Prophet through the affective, rhetorical, and mnemonic resources of poetry.

The study employs a text-centered analysis of *Şümûsü's-Safâ*, focusing on its organization, thematic composition, poetic forms, narrative voices, language, style, and conception of historical narration. Particular attention is paid to the author's prose preface, his stated purpose of composition, the arrangement of the sîra, hilya, shamâ'il, hijra, Feryâdnâme, and İstimdâdnâme sections, and the relationship between historical narration and contemporary polemic. The analysis demonstrates that the work does not present a complete and uninterrupted biography extending from the Prophet's birth to his death. Mustafa Fevzi consciously abbreviates many major events and directs readers to other historical and shamâ'il works for further detail. Therefore, *Şümûsü's-Safâ* is best characterized as a hilya- and shamâ'il-centered verse work structured around selected episodes from the Prophet's life rather than as a comprehensive verse sîra.

Among these selected episodes, the hijra occupies a particularly important position. The section entitled "Hicret-i Habîb-i Rabbü'l-Âlemîn" constitutes the most extensive and coherent historical narrative in the work. The journey, the Cave of Thawr, Abû Bakr's companionship, pursuit by the Meccans, miraculous protection, and arrival in Medina are presented through a sequential and dramatically organized narrative. The hijra thus provides the historical backbone of the work, while the hilya and shamâ'il sections transform event-centered historical time into descriptive and contemplative representation. The Prophet's physical appearance, behavior, clothing, movement, and moral qualities become objects of devotional visualization. Historical knowledge is consequently transformed into a model of ethical imitation and affective attachment.

The formal diversity of the work also supports this function. Although the principal narrative sections employ the masnavî form, Mustafa Fevzi incorporates qaşîdas, strophic poems, refrains, individual couplets, and other poetic forms. Changes in poetic form correspond to changes in narrative and emotional function: historical events are narrated through masnavî, longing for the Prophet and Medina is expressed through lyrical forms, and the Feryâdnâme transforms poetry into an urgent call for Muslim awakening and solidarity. Repetition, direct address, imperatives, contrasts such as faith/unbelief and light/darkness, and a vocabulary combining classical religious concepts with late Ottoman political terminology reinforce the work's didactic and mobilizing character.

A central argument of the article is that *Şümûsü's-Safâ* brings together three temporal layers: the sacred time of the Prophet's life, the polemical time of the post-1908 Ottoman public sphere, and the devotional time of the author and reader participating through prayer, salutation, intercession, and remembrance. Through this structure, the past is not presented as a closed historical period. It becomes a normative measure for diagnosing the crises of the present and imagining communal recovery.

From the perspective of verse historiography, the significance of *Şümûsü's-Safâ* therefore lies neither in documentary innovation nor in modern source criticism. Its importance derives from the way it selects, orders, interprets, and reactivates inherited historical memory for a late Ottoman Muslim readership. The work demonstrates that the persistence of traditional verse forms in the modern period should not be understood as passive survival. In Mustafa Fevzi's hands, the verse sîra tradition acquires new apologetic, didactic, devotional, and public functions. *Şümûsü's-Safâ* thus represents a functional transformation of Ottoman verse historiography in which classical literary continuity becomes a means of responding to the intellectual, religious, and political pressures of the modern print age.